

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI.

III BIND. 1870—1.

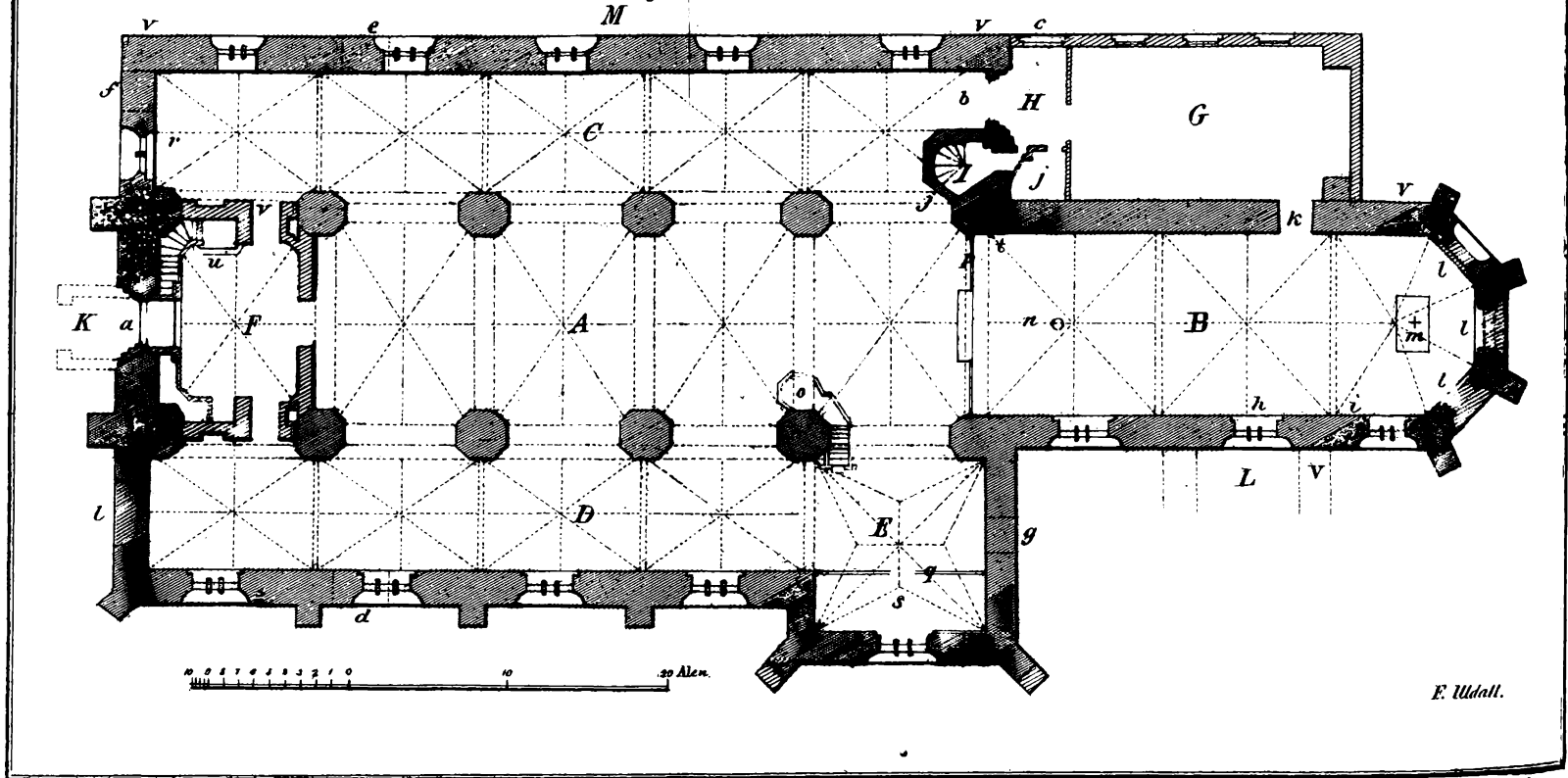
UDGIVET
AF
DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

AALBORG.

FORLAGT AF MARINUS M. SCHULTZ
OG TRYKT HOS OLUF OLUFSEN.

Plan af St. Mortens Kirke i Randers.

Benramt. 1870. 1871

- A Midtskibet
- B Choret
- C Nordlige Sideskib
- D Sydl. de
- E Kong Hans's Capel
- F Forhalle (opført 1870)
- G Sacristi (de 1850)
- H Forstue
- I Taarntrappe
- J Opgang til Sacristiets Loft
- K Forhenv. Vaabenhus (opført 1827 nedbr. 1870)
- L de Eske Brocks Capel de 1640 de 1802
- M Plads for paatanki Omgang i Forbindelse med Helligaandskloster

- a Hovedindgang
- b Dør (gjennembrudt 1870)
- c Indgang til Sacristiet
- d Opr. sydl. Indgang (tilmuret 1827)
- e de nordl. de (de 1870)
- f de Dør til det gamle Baptisterium (formodentlig tilmuret 1695)
- g Tilmuret de til Kong Hans's Capel
- h de de til Eske Brocks de
- i de de til det ældre Capel af samme Navn
- j de de til Taarntrappen og det gamle Orgel
- k Opr. Indgang til Choret
- l Tilmurede Vinduer
- m Alteret
- n Døbefontens nuv. Plads
- o Prædikestolen
- p Chorskranken
- q Skranken i Kong Hans's Capel (Funtelukkelsen)
- r Døbefontens Plads til 1695
- s de de fra 1695 til 1827
- t de de før 1870
- u Opgang til Orgelet og Sprechelsens Pulpitur
- v Udgravninger i 1870 ved Kirkens Sohler og Fundamenter (De tilmurede Indgange kunne kun antydes)

St. Mortens Kirke i Randers.

Af F. Uldall.

Ved den omfattende indvendige Istandsættelse, som St. Mortens Kirke i Randers nylig er undergaaet, og hvis Ledelse har været Forfatteren betroet, har en og anden Ting viist sig, som indeholder et lille Bidrag til Kirkens Historie, og kunde det mulig derfor have nogen Interesse at give en Meddelelse angaaende Kirken i sin Heelhed og Resultaterne af den nævnte Istandsættelse.

Om St. Mortens Kirke er i de *senere* Tider neppe skrevet meget, og det Eneste, der af Saadant er Forfatteren bekendt, er den af Hr. Etatsraad Worsaae i 1858 gjorte Meddelelse til Traps „Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark“.¹⁾ Ifølge Sagens Natur kan i et Værk som det nævnte ikke optages længere Beskrivelser; vil man derfor finde saadanne om St. Mortens Kirke, maa man søge dem i: Pontoppidans „Marmora Danica“, udkommen i 1739 (der dog kun indeholder Indskrifterne), samme Forfatters „Danske Atlas“, 4de Bind, 1768, Galthens „Forsøg til en Beskrivelse over Kjøbstaden Randers“, 1802, og endelig i Stadfeldts Beskrivelse over Randers, 1804.

Hvad nu i denne Afhandling er nedskrevet, skulde foruden som ovenfor nævnt at meddele, hvad Istandsættelsen

---

¹⁾ 2det Bind, Pag. 409.

har bragt for Dagen, tillige være et Forsøg paa at belyse enkelte mindre tydelige Steder i de anførte Beskrivelser samt rette saadanne Feil, der kunne have indsneget sig. Det vilde derfor glæde Forfatteren, om Læserne maatte have Leilighed til at gjøre sig bekendt med, hvad der er skrevet angaaende Kirkens Historie i de ovennævnte Værker, eller dog i eet af de to sidstnævnte, som ere de udførligste og vistnok tillige de paalideligste. Da man imidlertid ikke tør gjøre Regning paa, at de nævnte, nu allerede temmelig sjeldne Bøger ville være nogenlunde tilgængelige for Alle, meddeles her en Beskrivelse af Kirkens *nuværende* Bygning, sammenlignet med dens Udseende til forskjellige Tider, fremkaldt ved de foretagne Forandringer. Dog maa der forudskikkes, hvad hidtil vides om Kirkens ældre Historie, hvilket desværre kun er lidet.

Den første Gang, Navnet St. Mortens Kirke findes nævnt her i Randers, er i 1346, da der af (d. e. paa) *Byens Raadhuis* udstedes et Skjøde til Tord Degn paa en halv Gaard ved denne Kirke. I et Brev af 1388 nævnes en Gaard i St. Mortens Sogn liggende, som hører til „Vor Frue Kloster“. 1403 nævnes Ywarus Magni at have været Rector (c: Sognepræst) Ecclesie S. Martini i Randrus.¹⁾ I Traps Beskrivelse over Danmark²⁾ siges: „Det maa imidlertid antages, at Kirken, der allerede nævnes som Sognekirke i det 14de Aarhundredes Midte, og i det følgende Aarhundrede tillige blev Kirke for det herværende Hellignands-Huus, samt derefter 1529 blev anviist de ældre Menigheder til Vor Frue og Laurentii Kirker som fremtidig Sognekirke, har efterhaanden modtaget forskjellige Ombygninger og Tilbygninger“ o. s. v. At dette virkelig har været Tilfældet, er utvivlsomt; men efter de nøiagtige Undersøgelser, som det nylig tilendebrogte Arbejde har givet god Leilighed til, er Forfatteren tilbøielig til at antage Ombygningernes Udstrækning for betydelig mindre, end det hidtil har været formodet, saaledes at de enkelte Dele af den *nuværende* Bygning ere samtidige kun med Undtagelse af Tilbygningen af Korsarmen mod Syd, det saakaldte Kong Hans's Capel³⁾, og Cho-

1) Pont: „Dansk Atlas“, 4de Bind, Pag. 379.

2) 2det Bind, Pag. 409.

3) I Pont. „Danske Atlas“, 4de Bind, Pag. 379 kaldes Korsarmen „St.

rets Ombygning. Helligaands-Huus eller Kloster stiftedes i Begyndelsen eller henimod Midten af det 15de Aarh. Klosters Bygning, den tæt nordost for Kirken endnu staaende saakaldte „gamle Latinskole“¹⁾ var under Opførelse i 1434. I et Afladsbrev af det nævnte Aar tilsiger nemlig Erkebisp Peder i Lund og flere Bisper 40 Dages Aflad til dem, der give Gaver til Bygningens Fortsættelse, gaae omkring Kirkegaarden og bede for de Dødes Sjæle og udføre lignende Barmhjertighedsgjerninger. Det sees af det nævnte Document, at Bygningen hidtil nærmest blev understøttet og maaske paabegyndt af Kjøbsvendelaugene i Randers, der vel altsaa ikke har kunnet overkomme dens Fuldførelse. Klosters Grund strakte sig udentvivel langs Kirkens Nordside, og, som det vil sees i det Følgende, har en Sammenbygning været paatænkt, saaledes at man fra førstnævnte gennem en hvælvet Buegang (en saakaldet Korsgang) bekvemt og useet kunde komme fra Klosteret til Kirken. I alle Tilfælde have disse været knyttede meget nøie til hinanden. Saaledes forpligter i et Document af 1496 Prior og Præst Jens Mathiesen sig tilligemed Conventsbrødrene i „Helligaands-Huus i Randers hos St. Morten“ til at holde og lade holde en „siongen Messe“ hver Onsdag til evig Tid i „St. Mortens og vor Kirke“ for flere gudelige Folk, som havde givet Gaver til Klosteret.²⁾ I et Brev, som Chr. d. 3die udstædte i 1542, tilsiger han Borgemester, Raad og Menighed i Randers at maatte beholde til evig Tid „den Helligaands-Kirke og Choret i Randers“ til en Sognekirke deri Byen.³⁾ Udtrykkene „Helligaands-Huus i Randers hos St. Morten, St. Mortens og vor Kirke“ og „den Helligaands Kirke og Choret“ kunne vistnok kun forstaaes som *een og samme Bygning*,⁴⁾

Hans's Capel“; men det er vistnok tvivlsomt, om dette Navn, der til forskjellige Tider ogsaa har været givet andre Partier af Kirken, er det rigtige. Begge Navne bruges iøvrigt i gamle Documenter angaaende Kirken.

- 1) Ifølge Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 410, benyttedes den til Latinskole fra 1781—1858.
- 2) Documentet er udstædt fra: „Domo sancti spiritus Randrusiensi ad sanctum Martinum.“
- 3) Pont. „Dansk Atlas“, 4de Bind, Pag. 378.
- 4) Pont. synes paa det sidstnævnte Sted at tænke paa to forskellige Kirker.

i hvilken Menigheden samledes i Midtskib og Sideskibe, medens det store Chor og maaske Kong Hans's Capel var forbeholdt Munkene til deres Gudstjeneste.¹⁾ Det forekommer Forfatteren at ligge nær at antage, at den *nuværende* St. Mortens Kirke oprindeligt skriver sig fra Helligaands Klosters Blomstringstid eller mulig fra dets Stiftelse, altsaa fra Begyndelsen eller henimod Midten af det 15de Aarh., og at Kirken *just paa Grund af dens Forbindelse med Kloret* fik betydelig større Forhold end de fleste andre Kjøbstadkirker hos os. Selve Bygningens Architektur kan mulig ogsaa vise hen til den nævnte Tid, skjøndt Kirken i Hr. Etatsraad Worsaae's Meddelelse til Traps Beskrivelse over Danmark antages at være noget ældre og „saavidt man kan skjønne, opført i forskjellige Tider, og for Størstedelen længe, over et Aarhundrede, før Kong Hans levede“. I Meddelelsen siges blandt Andet: „Vinduerne over hele Kirken have imidlertid i det Væsentlige det samme Præg, en stærk indhulet, kraftig Profilering, der minder om flere af de senere Vinduer i Korsfløiene og Taarnpartiet i Aarhus Domkirke.“ De yngre Partier af denne Kirke skrive sig fra Slutningen af det 14de og det 15de Aarh., især fra Biskop Jens Iversen Lange, der beklædte Bispestolen fra 1449 til 1482²⁾, og maae de sidstnævnte Vinduer formeentlig ogsaa hidrøre fra samme Tid. Ganske den samme Hovedform, den stærkt indhulede Profilering, finde vi i Blændingerne paa Siderne af det ottekantede Taarn paa Assens Kirke, opført i 1488³⁾. Skulde den fremsatte Formodning om den nuværende St. Mortens Kirkes Alder være rigtig, maa denne, da Navnet St. Morten allerede forekommer som førnævnt i 1346, altsaa have afløst en ældre Sognekirke af samme Navn, der uidentivt har været langt mindre og mulig kan have været bygget i romansk Stil af hugne Granitplader. Ligesom man overhovedet i Muursteenskirkerne ofte finder benyttet Materiale af nedlagte Granitkirker, er dette ogsaa Tilfældet

-
- 1) Formodentlig adskiltes da Midtskibet fra Choret ved en nogle Alen høi Muur, paa samme Sted, hvor Chorsranken senere anbragtes.
  - 2) Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 586.
  - 3) Pont. „Danske Atlas“, 3die Bind, Pag. 494. Ogsaa i andre Henseender findes der Lighed mellem St. Nicolai eller vor Frue i Assens og St. Mortens Kirke i Randers, hvorom senere Mere.

her¹⁾; thi Chorets fremspringende Sokkel ligesom ogsaa de flade Qvadre, der paa flere Steder danne Soklen paa Sideskibene, ere neppe tildannede til deres nuværende Brug. Talrige lignende Steen, deriblandt ogsaa en udhuggen Buesteen af et Vindue, findes ogsaa indsatte i de nederste Partier af Helligaands Klosteret, dog kunne disse selvfølgelig ogsaa hidrøre fra ganske andre nedlagte Granitkirker.

Ifølge det Ovenstaaende og navnlig de gamle Indskrifter, som endnu findes i Kirken, maa det imidlertid i alle Tilfælde vistnok ansees for sikkert, at Kirken i sin nuværende Størrelse ikke alene har tjent til Sognekirke, og at Brødrene i Helligaands Huus have havt en væsentlig Andeel i Opførelsen af den; thi Choret er fuldført af Prior Johannes (Jens Mathiesen) i 1494, medens Kong Hans senere har tilbygget Korsarmen paa Sydsiden og maaske ogsaa paa anden Maade hjulpen til hele Bygningens Fuldførelse. Langt senere medførte en Hvælvingens Nedstyrtning en betydelig Ombygning af Choret.

Den nuværende St. Mortens Kirke bestaaer af et Midtskib og to Sideskibe, Choret, Kong Hans's Capel samt endelig en paa Chorets Nordside i senere Tider tilføiet Udbygning, Sacristiet. Midtskibet maaler indv. i Længden 51½ Al., i Bredden 11 Al., Sideskibene i Bredden 7 Al. 8". Det nordlige har samme Længde som Midtskibet, det sydlige er derimod saa meget kortere, som Capellet indtager. Sidstnævnte er indv. 11 Al. i Firkant. Den samlede Brede af Midtskib og Sideskibe (Pillerne mellem samme medregnede) er 31½ Al., Chorets største indv. Længde 33 Al. og dets Brede 11½ Al. Over Midtskibets vestlige Ende hæver Taarnet sig med sit blydækkede Spiir i en Høide af 79¼ Al.²⁾ Kirken er opført i Spidsbuestiik, af store røde Muursteen, overalt i de saakaldte Munkeskifter, der som saa ofte ved Middelalderens Bygninger ere indvendig udfyldte med raa Granit³⁾ og Kalk. Kun Taarnet og Sacristiet ere byggede

1) Dette er saaledes eksempelvis i høi Grad Tilfældet med Choret i Aarhus Domkirke.

2) Galthens Beskrivelse, Pag. 101.

3) Dette har navnlig viist sig at være Tilfældet med Murene i Kong Hans's Capel.

af almindelige smaa røde Muursteen, og alene heraf vilde man strax see, at disse vare senere Tilbygninger, selv om deres Opførelse ei laae vor Tid saa nær, at der haves fuldstændige historiske Oplysninger derom. Hele Kirken er hvælvet, og har sikkert altid været det, skjøndt de nuværende Hvælvinger langt fra alle tør antages at være oprindelige. Deres Antal er i Midtskibet 5, i det nordl. Sideskib ligesaa mange, i det sydl. 4, i Choret 3 og i Kong Hans's Capel 1. Chorets østligste Hvælving er paa Grund af dets tresidede Afslutning mindre og anderledes dannet end de tvende andre. Ved Bedømmelsen af Hvælvingernes Alder er det ikke uvigtigt at lægge Mærke til deres Materiale, hvilket i Sideskibene er store Steen af samme Art som i Kirkens øvrige Bygning, medens saadanne i Midtskibet kun findes anvendte til Gjordbuerne¹⁾, og selve Hvælvingerne derimod ere byggede af smaa Steen. Her findes ingen Formsteen hverken i Ribber²⁾ eller Gjordbuer; Stenene i de førstnævnte ere kun raat tilhuggede og derefter forsynede med et Profil, trukken i Kalkpuds. I det sydl. Sideskib er derimod anvendt profilerede Formsteen i Gjordbuerne, dog fandtes disse nu saa mangelfulde, at det ikke lod sig gjøre at bevare dem.

Det høie slanke Midtskib adskilles fra de lavere Sideskibe ved en Række svære ottekantede Piller, mellem hvilke Spidsbuer ere spændte, der bære Høikirkens øvre Mure, og af saadanne Buer findes paa hver Side 5. Den østligste Bue paa Syds., der danner Indgangen til Capellet, er spændt langt høiere end de andre, og vilde ogsaa kun paa denne Maade kunne tilstede et frit Indblik i dette, Kirkens smukkeste, Parti. Virkningen heraf forøges ved det høie slanke Vindue lige mod Syd, der giver et meget rigt Lys. Midtskibets Hvælvinger have den betydelige Høide af 30 Al. over Gulvet, og den i Capellet samme Høide, medens den ved sin hele Anordning og smagfuldere Udstyrelse strax viser sig at være fra en anden Tid end hine, og udentvivl er samtidig med Capellets Opførelse, altsaa ifølge den op-

1) De brede Buer, der adskille to tilstødende Hvælvinger fra hinanden.

2) Ribberne (Straalerne) ere de tværs over Hvælvingen trukne lettere Buer, der støtte denne, og danne saa at sige dens egentlige Skelet. Rummet mellem Ribberne udfyldes af Hvælvingkapperne.

rindelige Indskrift i Hvælvingsskappen omtrent fra Aar 1500 eller lidt yngre. Høikirkens Hvælvinger bæres af de ovennævnte ottekantede Piller, der efterat have afgivet Støttepunkt for Buerne, som aabne sig ind imod Sideskibene, fortsætte sig op langs Murenes øvre Deel, idet de her kun beholde de 3 af deres 8 Flader. Ved Indtrædelsen i Kirken er det strax meget paafaldende, at Buerne, der føre fra Midtskibet til det sydl. Sideskib, ere betydelig høiere end de paa den modsatte Side, og ganske det samme Forhold finder Sted med Hensyn til Sideskibenes Hvælvinger. Som Følge deraf har Kirkens sydl. Sideskib et langt slankere, friere og smukkere Præg end det nordl., hvilket ogsaa tydeligt fremtræder i Bygningens Ydre. Forfatteren er ofte bleven spurgt om, hvorfra denne Uregelmæssighed stammede, uden dog at have kunnet give hverken Andre eller sig selv noget ret fyldestgørende Svar herpaa. Imidlertid skal det forsøges i det Følgende at fremstille de Forhold, som staae i Forbindelse med dette Spørgsmaals Besvarelse, uden at det derfor tør paastaaes, at den Opfattelse, der her gjøres gjældende, i alle Enkeltheder er den rigtige. Mulig det her Anførte kunde give Anledning til, at kyndigere Mænd udtalte sig om St. Mortens Kirkes Bygning og ved tilsvarende Exempler fra vore andre Kirkebygninger, navnlig ved Helligaands-Klostrene, støttede denne eller hiin Formodning.¹⁾

Den ovennævnte Uregelmæssighed har vistnok betydelig bidraget til, at man i Almindelighed er tilbøielig til at antage, at de tvende Sideskibe ikke ere opførte samtidig, ligesom den Formodning ogsaa er fremkommen, at begge skulle være yngre end Midtskibet. Det kunde imidlertid vel være, at Sideskibene endogsaa med Forsæt ere byggede saaledes, fordi man ved de høie slanke Vinduer mod Syd vilde bøde paa den uheldige Omstændighed, at det nordl. Sideskibs

¹⁾ Ifølge velvillig Meddelelse af Hr. Pastor Kall-Rasmussen i Finde-
rup, hvem Forfatteren er megen Tak skyldig for den særdeles Inter-
esse, han har viist Kirkens Historie og Bygning og nærværende
Afhandling, var i Kjøbenhavn allerede et Helligaands Kloster i det
13de Aarh.; men først 1469 paabegyndtes den endnu staaende store
Kirke. I Faaborg fik Brødrene neppe begyndt paa Kirken før ved
Begyndelsen af det 16de Aarh., og den blev først ganske færdig
faa Aar før Reformationen. I Aalborg synes Kirken at være byg-
get efter 1455.

Vinduer saa at sige ikke kunde give Kirken noget Lys, da de efter den første Plan for Størstedelen vilde dækkes af den paatænkte Korsgangs Tag. Hr. Etatsraad Worsaae siger i sin ovenfor nævnte Meddelelse om St. Mortens Kirke¹⁾: „Idetmindste ere Sideskibene i deres nuværende Skikkelse yngre end Hovedskibet. Ved nemlig at gaae op paa Sideskibenes Hvælvinger vil man opdage, at den Deel af Høikirkens Muur, som nu er dækket af Sideskibenes Tage, fra først af har *staaet frit som Ydermuur*, og at Nischerne ovenover Buerne i Høikirken ere oprindelige Vinduer, som kun ved en Blænding ere tilmurede.“ Den nylig foretagne Istandsettelse synes imidlertid at godtgjøre, at denne Slutning neppe er rigtig, og er det i ethvert Tilfælde sikkert, at den ikke gjælder for det sydl. Sideskibs Vedkommende. Nischerne have her en slankere Form end paa Nordsiden og profilere sig ved deres indadgaaende False mindre dybt end de sidstnævnte, ligesom ogsaa Falsenes Antal paa Sydsiden ind imod Midtskibet er een mindre end ligeoverfor. Det er tydeligt, at den Blænding, der i en Tykkelse af kun $\frac{1}{2}$ Steen aflukker Nischerne i Midten af Høikirkens *nordl.* Muur, er af langt senere Oprindelse end det oprindelige Muurværk; men ligesaa tydeligt er det, at det Muurværk, der aflukker de *sydl.* Nischer, er aldeles samtidigt med selve disse ligesom ogsaa med den omkringværende Muur. Medens den tynde Blænding paa førstnævnte Sted er opmuret af smaa Steen, og alene af den Grund neppe kan være meget gammel, er den langt tykkere paa Sydsiden af store Steen og viser ved sine fuldkommen regelmæssige, gjennemløbende Munkeskifter samt ved, at der aldeles ikke er nogetsomhelst Spor af False, Bueslag eller Lignende ind imod Sideskibets Hvælvinger, men kun en ganske glat og eensartet Flade, at her aldrig kan være foregaaet nogen Forandring med Muurværket. Blændingerne i Nischerne paa Nordsiden bleve under Arbeidet paa flere Steder gjenembrudte og ommurede, uden at man fandt det mindste Spor af, at her nogensinde havde været Vindue. Havde saadanne virkelig oprindelig været her, vilde man udentvivl idetmindste have fundet de Huller, hvori Vinduernes Jernstænger havde væ-

¹⁾ Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 409.

ret anbragte. I de trede tilmurede Vinduer i Chorets tresidede Afslutning fandtes selve Jernstængerne endnu siddende i Muren, og er den sidstnævnte Tilmuring formodentlig foretaget, dengang det nuværende Alter er anbragt i Aaret 1765, da dette ved sin Størrelse næsten skjulte Vinduerne, der saaledes ikke længer kunde gjøre deres tidligere Virkning. Tilmuringen af Nischerne paa Midtskibets Nordside er rimeligviis ogsaa fra det 18de Aarh.¹⁾ Spørgsmaalet er nu, om disse Nordsidens Nischer have haft nogen særlig praktisk Betydning, dengang de, som oprindeligt var Tilfældet, stode aabne ind imod Midtskibet, og rimeligt er det da, at Hensigten med dem kun var at bryde den ellers meget eensartede Muurflade. Dog maa man ikke lade være ude af Betragtning, at Nischerne kunne have frembudt en fortrinlig Oversigt over Kirken fra et Galleri ovenover Sideskibets Hvælvinger og dækket af sammes Tag. Det ligger nær at antage, at et saadant Galleri i en gothisk Kirke er en Efterligning af det saakaldte Triforium i de større romanske Kirker²⁾. Ganske lignende Forhold findes i Kirken i Assens, hvor Blændingerne ogsaa tydelig sees at være senere Muurværk.

Den nuværende murede Taarntrappe, ad hvilken man naaer saavel til Taarnet som Høikirkens og Sideskibenes Hvælvinger, og som ligger i det nordl. Sideskibs østl. Ende, er en senere Indbygning, hvilket sees af dens omgivende Mure, der paa en mispydende og uconstructiv Maade skære gennem Hvælvingen, samt ovenover denne gaae tværs over de tidligere nævnte oprindeligt aabne Nischer. Den øverste Deel af Trappehusets udvendige Mure er ombygget, og er det vel rimeligt, at dette i sin Tid har været høiere og mulig dannet et lille Taarn med Spiir, inden Kirken fik sit nuværende Taarn. Idetmindste synes Vindeltrappen foroven at tyde paa, at Trappehuset tidligere har været høiere. Usandsynligt er det ikke, at Taarntrappen er anbragt, dengang Kirken, uvist naar, fik sit første Orgel; thi ifølge Galthens Beskrivelse³⁾ har dette „fra Begyndelsen af bestandig staaet paa den nordre Side i den store Gang, imellem Prædike-

1) Grunden til denne Formodning vil senere blive meddeelt.

2) f. Ex. Viborg og Ribe Domkirker.

3) Pag. 115.

stolen og Choret, hvortil Opgangen var tæt ved Choret igjennem den Dør, som nylig (skrevet i 1802) er bleven tilmuret.“ Sporene af den tilmurede Dør sees endnu fra selve Trappen, og denne er i lang Tid¹⁾ bleven benyttet som Hovedadgang til det nordl. Sideskibs Hvælvinger og Orglet; thi det hedder fremdeles hos Galthen: „da det (Orglet) var gammel og trængende til en Hovedreparation²⁾, blev det 1751 nedtaget, ombygget og anseelig forstørret, samt forflyttet til den vestre Ende, hvor det kunde give bedre Lyd og Kirken mere Anseelse.“ Først i 1765 modtog imidlertid Orglets Forside sin endelige Udsmykning med Staffering og Förgyldning, hvilket sidste Arbeide Orgelbyggeren paatog sig at udføre for 80 Rd. og Tilladelse til at opsætte et lille Epitaphium paa Chorets Nordside „nest under salig Thomas Berings Epitaphium“. Dette Tilbud blev med Glæde mod-

1) Af den Synsforretning, der holdtes i Kirken d. 12te Juli 1699, sees det, at Trappen allerede dengang var meget slidt, og at adskillige Trin derfor maatte fornyes.

2) I Randers Raadstuearchiv opbevares Contracten af d. 26de Mai 1751 mellem Orgelbyggeren, Borgemester Søren Simonsen, og Raadet angaaende Orglets Ombygning. Førstnævnte forpligter sig blandt Andet heri til at gjøre Alt „af ganske nye, undtagen hvis gammelt Pibe-Værk som kand være tienlig af Kirkens forrige gamle Orgel.“ Det skulde bestaae af 24 Stemmer, og medens de udvendige Piber skulde være af Tin (ialt 400 Pd.), maatte de indvendige gjøres af Bly (ialt 1600 Pd). Endvidere hedder det: „Da Kirkens Uhrværk nu formedelst Orgelets Bygning ej kand komme tilsynne i Kirken, saa skal Uhrets Viser-Skive, som af nye gjøres, komme i Syvnet for an paa Orgelet og med Uhrmager Arbeyde blive indrettet, at Viserne i Kirken kan sees, skjøndt Uhret staaer saa langt bag Orgelet.“ Den omtalte Uhrskive findes endnu paa Orglets Facade; men Uhret er i sin Tid borttaget (formodentlig i Slutningen af forrige Aarh.) og flyttet til det lille Spiir paa Raadhuset. Først ved Kirkens nu tilendebragte Istandsættelse borttoges de overordentlig svære Egebjælker, hvorpaa Uhrværket har været anbragt i Midtskibets nordvestlige Hjørne. For sit Arbeide erholdt Simonsen ifølge Contracten 895 Rdl., og forpligtede sig til at „være ansvarlig for dette nye Orgels Dygtighed udi 6 Aar.“ Endelig skulde Orglet „af 2de erfarnne Mestere prøberes og i Alt tilhørende examineres, at det Ene med det Andet er forsvarlig, som det sig bør.“ Det synes ogsaa, at Simonsen har skilt sig meget godt fra sit Arbeide, thi ifølge Erklæring af Orgelbygger Demant i Aarhus, som nu i 1870 ombyggede Orglet fra 1751, maatte sidstnævnte, af sin Tid at være, betragtes som et Mesterværk.

taget og approberet af Stiftsøvrigheden, der allerede tidligere havde henstillet til „Provst, Borgemester og Raad“ at anvende de 70—80 Rd., der formodedes at ville indkomme ved Auktionen over den gamle catholske Altertavle, til derfor at udføre Orglets Udsmykning. I Kirken findes intet Epitaphium over Simonsen, og det lader saaledes til, at han eller hans Familie aldrig har gjort Brug af Tilladelsen til at lade et saadant anbringe.

I det Ovenstaaende er det paaapeget, at de oprindelig aabne Buer i Galleriet paa Kirkens Nordside neppe nogensinde kunne have tjent som Vinduer; meget mere sandsynligt er det vistnok derimod, at de allerede tidligt og i flere Aarhundreder efter Reformationen have været benyttede som Døre og dannet Adgangen til forskellige Pulpiturer, der i den Tid, da Fødsel, Stand og Rigdom spillede en altfor stor Rolle ogsaa indenfor Kirkens Mure, vare anbragte der for at give den saaledes Begunstigede en ophøiet og særskilt Plads. Een eller et Par af Buerne, formodentlig nærmest Chorbuen, have ført til det Pulpitur, hvorpaa det gamle Orgels Forside stod, medens selve Instrumentet har havt sin Plads paa Hvælvingen under Sideskibets Tag, hvor det fik Lys gennem et Vindue i samme¹⁾. En gammel muret Trappe fandtes ved den nylig foretagne Istandsættelse i selve Muren, og førte fra Underkanten af een af ofte nævnte Buer eller Nischer i Galleriet ned imod Orgelpulpitoret i Midtskibet. De meget udslidte Trin af store Muursteen tydede noksom paa høi Ælde. Talrige store Huller under Nischerne, der paa en uordentlig Maade i Tidernes Løb ere tilmurede, syntes nu noksom at vise at have baa-ret Bjælkerne, som dannede Underlaget for Pulpiturer, og i Høide med disse Huller findes under Midtskibets anden Hvælving fra Vest et Par tilmurede Døre, der efter selve Muurværket at dømme endogsaa synes, samtidig med det oprindelige Galleri, at have kunnet føre til et Pulpitur. De tvende Nischer længst mod Vest have endnu paa Murens Nordside beholdt de Stabler, hvori Lemme eller Døre

¹⁾ I Synsforretningen i 1699 siges, at Vinduet her er brøstfældigt. Der tales ligeledes om at anbringe nye Fjæl for at danne en bekvem Adgang fra den murede Vindeltrappe over Hvælvingen til Orglet.

have hængt allerede for lang Tid tilbage. Den ene af disse Døre danner Indgang fra Sideskibets Loft til det nuværende Orgelpulpitur, den anden har uden tvivl ført til det gamle, føromtalte Uhrværk bag Orglet.

Det er sandsynligt, at den omhyggelige Maade, hvorpaa de Flader af Midtskibets Mure, der vende udad mod Sideskibene, ere behandlede, idet de nemlig overalt ere fugede, har medvirket til at fremkalde den vistnok feilagtige Mening, at disse Mure have staaet frit som Ydermur, og at Sideskibene som Følge deraf vare af yngre Oprindelse. Fugningen kan imidlertid Intet bevise; thi den findes ogsaa anvendt paa lignende Maade paa Indersiden af Choret's Mure ovenover Hvælvingerne, og sikkert er det selvfølgelig, at de sidstnævnte Muurflader ikke nogensinde have været bestemte til at staae frit eller været tilsyne. Paafaldende vilde det ogsaa være, at Midtskibets Mure, saafremt de virkelig havde staaet frit som Ydermure, have holdt sig saa fortrinligt, at end ikke en eneste Sten er forvittret. Tæt over Nischerne paa Kirkens Nordside findes under Sideskibets Tag en heel Række store Huller, hvori Egebjælker ere anbragte, der rage lidt udenfor Murens Flade og ved lodrette Stolper støtte Taget. Disse Huller ere sikkert ikke slaede senere, men ganske samtidige med det oprindelige Muurværk omkring Nischerne, og da de ere altfor store til Stilladshuller, hvoraf der iøvrigt findes en stor Mængde meget mindre, kunne de neppe nogensinde have havt anden Betydning end deres nuværende. Hullerne afgive saaledes ogsaa et Beviis for Sideskibets Samtidighed med Midtskibet, og dette er i endnu høiere Grad Tilfældet med selve Muurværket. Paa de Steder, hvor Sideskibene i den vestl. Gavl støde til Midtskibet, har Forfatteren ladet foretage Udhugninger i Murene, og her viser *Muurværket sig tydeligt nok at være samtidigt*, skjøndt der ganske vist er nogen Uregelmæssighed i Skiftegangen. Under det sydl. Sideskibs Tag sees paa det ovennævnte Sted en Fortanding i Midtskibets ydre Muur, bestemt til at optage og støtte Sideskibets Gavl. Da denne Gavl imidlertid er bleven opført med en mindre Tykkelse end oprindelig paatænkt, ja maaske endogsaa senere er ganske ombygget, er Fortandingen, der hører til det oprindelige Muurværk, tildeels ubenyttet, men godtgjør dog formentlig, at det nævnte Sideskib er bygget samtidigt med

Langhuset, og at man kun i sin Tid først har opmuret det sidstnævnte til en noget større Høide og da ladet Sideskibets Gavl slutte sig hertil. Vare Sideskibene yngre end Midtskibet, maatte de ottekantede Piller og Buerne, der aabne sig ind imod de førstnævnte, rimeligviis hidrøre fra senere Forandringer samtidige med Sideskibenes Tilbygning; man maatte da tænke sig det oprindelige Langhuus med faste Mure lige fra Grunden, og af disses Fundamenter maatte udentvivel endnu findes Rester. Dette sidste er imidlertid ikke Tilfældet, idetmindste ikke i Kirkens vestl. Ende, hvor der nylig var god Leilighed til at undersøge disse Forhold, da der blev gravet Grund til den nye Forhalles Mure. Skjøndt talrige Begravelser have optaget Pladsen under Kirkens Gulve, kan man ikke tænke sig, at de ovennævnte Fundamenter, saafremt de nogensinde havde været der, skulde være blevne opbrudte for at give Plads til Gravhvelvingerne; tværtimod man vilde snarere have ladet disse støtte sig til hine. Fundamenterne under de store Piller paa begge Sider af Kirken fandtes byggede af regelmæssige Skifter Muursteen og ganske paa een og samme Maade, og der var ikke mindste Spor at see af nogen Ombygning. Eftergravninger foretoges ogsaa omkring Kirkens Sokler, hvilke gjøre det utvivlsomt, at Jordsmonnet tidligere, navnlig paa Kirkens Nordside, har været endeel lavere. Det samme har ogsaa været Tilfældet paa Øst- og Vestsiden, og fandtes der ved Choret en fuldkommen Brolægning i en Dybde af 15" under den nuværende, ligesom den oprindelige Jordlinie her maa have ligget endnu dybere, formodentlig omtrent 1½ Al. lavere end nu. Mange her i Randers ville endnu erindre, at en Steentrappe paa 4—5 Trin førte ned i Sideskibet ved den nordl., nu tilmurede Indgang, fra det høie Jordsmon udenfor. En ved Kirkens nordvestlige Hjørne foretaget Gravning viste, at Jorden her var opfyldt i en Høide af 2 Al., dog maa Størstedelen af denne Opfyldning skrive sig fra en Tid, der ligger endnu fjernere end Kirkens Opførelse.

Paa Ydersiden af det nordl. Sideskibs Muur sees Tandsnit i Bueform, der have været bestemte til at støtte Hvelvingerne i den førnævnte, paatænkte lavere Korsgang. Denne skulde med sin ene Fløi have været sammenbygget med Kirken og de andre Fløie strakt sig ud paa Klosters Grund

henimod Klosterbygningen. Saadanne Korsgange eller Omgange¹⁾ fandtes hyppigt i den catholske Tid som et Bindeled mellem Klostret og Kirken; de have navnlig været benyttede ved Begravelser og andre Processioner, ligesom Buegangene ofte have indsluttet Klostrets Kirkegaard eller endogsaa selv have tjent som Hvilested for Munke eller Nonner. Udgravningerne, navnlig ved Kirkens nordvestlige Hjørne, have imidlertid tydelig nok viist, at Korsgangen kun har været paatænkt, men aldrig bygget. Fundamentet under hele Hjørnet fandtes nemlig fuldkommen regelmæssigt, hvorimod der ikke var Spor af noget lignende paa det Sted, hvor Korsgangens Ydermuur maatte have staaet, saafremt der nogensinde her havde været en saadan. Høikirken, Sideskibene og Kong Hans's Capel have samme Gesims, bestaaende af flade Buer haarne af Consoler, der hver kun dannes af et Par paa Høikant stillede Steen. Denne Gesims er Forfatteren tilbøielig til at antage for oprindelig, navnlig samtidig med Høikirken og Sideskibene, ligesom man ved Tilbygningen af Capellet har efterlignet den, der allerede fandtes paa de ældre Partier. Ved Undersøgelsen viste det sig, at Gesimsen nu manglede ganske paa den Strækning af Høikirken, der dækkes af Capellet. Dette forklares dog let ved, at Høikirkens Muur har været fuldkommen gjennebrudt for at spænde den tidligere nævnte smukke, meget høie Bue ind inod Korsarmen. Skulde der være nogen Tvivl om Gesimsens Alder, da maatte den nærmest gjælde Høikirken; der er ialfald andetsteds udtalt Formodning om, at sidstnævnte var senere tilføiet²⁾, saaledes at man vel altsaa maatte tænke sig den oprindelige Kirke endeel lavere og med eet stort og plumt Tag³⁾ overdækkende saavel

1) Ved den gamle Domkirke i Slesvig findes endnu bevaret en ganske lukket Korsgang ligesom Rester af en saadan ved Vor Frue i Aarhus og flere andre Klosterkirker her i Landet. I Syden forekomme Korsgangene hyppigt ved Klosterkirkerne og dannø ofte meget maleriske Partier.

2) Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 409.

3) Saadanne store Tøge, der i Almindelighed virke meget trykkende og ødelægge Bygningens ydre Udseende, forekomme ved ikke faa af vore Kjøbstadkirker. Ofte ere de dog ikke oprindelige, men skrive sig fra senere Tidens uheldige Forandringer, saaledes ved St. Bendts Kirke i Ringsted, hvis Yderside efter Branden i 1806 blev

Midtskibet som Sideskibene. Imidlertid synes der dog at være størst Sandsynlighed for, at Høikirken er samtidig med

ganske skamskjændet af et saadant Tag, der dækkede baade Høikirke og Sideskibe og først i de nyeste Tider heldigviis er bleven fjernet. Paa lignende Maade er Indtrykket af Vestervig Klosterkirke, Salling Kirke ved Løgstør og flere andre endnu fuldkommen forstyrret ved et umaadeligt Tag, der er ført ned over Høikirke og Sideskibe, og følgelig udvendig ganske skjuler den førstnævnte. Ved enkelte yngre Landsbykirker er det svære Tag samtidigt med den øvrige Bygning, saaledes var det f. Ex. Tilfældet ved Uth Kirke ved Horsens før den i 1869 foretagne Ombygning. Hr. Dr. theol. V. Rothe har i en Afhandling om „Kirkebygningens Symbolik og Kirkestiil“ i „Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Literatur og Kunst“, 11te Hefte, 1870, Pag. 485 i Anm. udtalt sig meget misbilligende om dette Arbejde, hvis Ledelse var Forfatteren betroet af Kirkeeieren, hans Excellence Lehns greve Frijs til Frijsenborg. Dr. Rothe mener, at „et slemt Misgreb nylig er begaaet ved Uth Kirkes Reparation“, „man (altsaa Forfatteren) miskjendte da Stilens Charakter“ o. s. v. Forfatteren er imidlertid tilbøielig til at antage, at det er Dr. Rothe, der har „miskjendt Stilens Character“, naar han siger, at „denne Kirke er opført endnu i Gothikens gode Tid, mellem 1575—77, som reent gothisk Kirke, alene at Arcaderne forneden ikke være tilspidsede.“ Mon virkelig det nævnte Tidrum hos os kan kaldes „Gothikens gode Tid?“ Forfatteren vil snarere kalde det dens Forfaldstid, dens Overgang til Renaissancen. Sandheden er imidlertid, at Bygningen nu ikke er „sammensat af de mest modstridende Elementer“; men at den før var det, idet runde, spidse, flade og ellipseformede Buer (der neppe nogetsteds paa een Gang forekomme i „Gothikens gode Tid“) vare blandede mellem hinanden. Det var her Bygmesterens Opgave at tilveiebringe Harmoni, hvor før kun fandtes Disharmoni, og dette kunde vistnok kun skee ved at tage de runde Buer i Arcaderne til Udgangspunkt, altsaa holde sig til Rundbuestilen, fjerne de altfor lavt spændte spidsbuede Hvælvinger og erstatte dem ved et langt høiere liggende Bjælkelag. Kun paa denne Maade kom Høikirken til sin Ret; nu hæver den sig frit over Sideskibenes Tage, før var det næsten kun lutter Tag altsammen, og Bygningen gjorde udvendig mere Indtryk af et stort rummeligt Pakhuus end af et Gudshuus. Forfatteren skal til det Yderste holde paa det Oprindelige, hvor det er noget Smukt og Godt; men hvor der fra først af er begaaet „et slemt Misgreb“, der bør man vistnok ikke vedblivende værne om samme, blot fordi det er gammelt. Det var Bygmesterens Bestemmelse før at have svaret Dr. Rothe, men strax var hans Tid optaget af andre Ting, og kort efter ophørte det nævnte Tidsskrift at udkomme. Ogsaa i enkelte andre Punkter havde det ellers været Umagen værd at udtale sig om Dr. Rothes Afhandling.

de sidstnævnte Dele af Kirken; thi Intet i Muurværket viser, at de oprindelige Hvælvinger have været spændte lavere end de nuværende, ligesom Murene ogsaa synes her overalt at være samtidige. Anderledes stiller det sig med Choret i dets *nuværende* Skikkelse. Forskjellige Ting tyde paa, at dette fra først af har været langt betydeligere, og at dets Mure og Tag have naaet op i samme Høide som Høikirkens og have udgjort en ligefrem Forlængelse af disse. Allerede en løselig Betragtning udvendig fra af den Gavl, der nu afslutter Høikirken imod Choret, og rager langt op over dets Tag, viser, at denne og de dermed i Forbindelse staaende Partier ere ombyggede. I Gavlen sees lidt over Chorets Tag et stort Bueslag muret af samme Slags Steen som den oprindelige Deel af Kirken, og ved nøiere at undersøge samme fra Rummet ovenover Chorets Hvælvinger viser det sig, at denne Bue ganske svarer til Høikirkens andre Gjordbuer og udgaer paa hver Side fra en Pille, fuldkommen lignende de andre, som bære Hvælvingerne, ja at endog denne Pille, skjøndt den i Aarhundreder ikke har været tilsyne fra selve Kirken, er hvidtet ganske som de andre Mure. Naar man dømmer efter det her Anførte og den Omstændighed, at der høiere oppe paa den førnævnte Gavl imod Øst findes Udkrænginger paa samme i Retning af Choret, synes det rimeligt, at den store Bue oprindelig har aabnet sig fra dette ind imod Midtskibet, at den har været fuldkommen tilsyne fra sidstnævnte og skjøndt af lignende Form som de andre Gjordbuer er Kirkens egentlige gamle Chorbue. Betragt vi nu det nuværende Chors Mure, da tyde de i alle Tilfælde paa Ombygning; thi deels have Vinduerne en noget afvigende Form fra dem i den øvrige Kirke, deels er Gesimsen paa førstnævnte Sted en ganske anden og bestaaer istedetfor af flade Buer kun af nogle simple fremspringende Skifter, ligesom endelig selve Muurværket er langt mindre regelmæssigt end i Høikirke og Sideskibe. Choret har i det Hele, som ogsaa af Hr. Etatsraad Worsaae paapeget¹⁾, en noget slankere Charakter end den øvrige Bygning. Efter Vinduerne Form kan man imidlertid dele Choret i to Dele: den større vestlige og den mindre østlige, den saakaldte tresidede Afslutning. Den første af disse, det egentlige Chor, har tven-

¹⁾ Traps Beskrivelse over Danmark, 2det Bind, Pag. 409.

de Hvælvinger og under hver af disse et Vindue, der vel har samme Høide som dem i den sidstnævnte Deel, men en betydelig større Brede.¹⁾ Mærkeligt er det at finde, at denne Brede ganske svarer til den i det høie smukke Vindue i Kong Hans's Capel; thi Tanken ledes derved hen paa, at det gamle Chor og Capellet have havt samme Character, og at Vinduernes Høide i disse tvende Partier, hvis Opførelse ligger nær ved hinanden, ogsaa har været den samme. Det oprindelige høie Chor har da formodentlig endt med en Kamgavl mod Øst, og til denne støttede sig den lavere Chorafslutning. Nedstyrtningen af den vestligste Chorhvælving i 1632 har formodentlig medført en større Ombygning af det tilsvarende Parti af Choret, og fra denne Tid skriver sig vel det uregelmæssigere Muurværk og den simple Gesims, ligesom Choret ved denne Leilighed maa have faaet sin nuværende Chorbue og mistet hele det frie høie Præg, der svarede til den ældre. Som Beviis for, at den nuværende Chorbue ikke kan være den oprindelige, kan anføres, at der ovenover Buen ikke findes fuld Muur, men kun indad imod Kirken en temmelig raat opmuret Skillevæg af $1\frac{1}{2}$ Steens Tykkelse, som alene ved sin, mod Midtskibet vendte, pudsede Flade viser sig som langt yngre Muurværk end de omkringværende Partier. Skillevægen ender foroven under den ældre Chorbue, eller maaske rettere den Bue, som indtager sammes Plads og har svaret dertil. Ret mærkeligt er det at finde et Par Buestillinger endnu henstaaende under samme, og ere vel disse anbragte enten ved en Ubedring af Buen i 1634 eller snarere som Afstivning for samme, medens en Ombygning af Gavlens øverste Parti er foretaget. Til sidstnævnte Ombygning er benyttet smaa Steen ligesom dem i Taarnet, og er Gavlen derfor formodentlig samtidig med dette, altsaa fra 1796.

Allerede tidligere er Vinduernes Form nævnt som af

---

¹⁾ Bredden af Vinduerne i Chorets vestlige Deel er 3 Al., medens de tvende smalleste i dets østlige Deel kun maale 1 Al. 20" og et Par andre Vinduer sammesteds, der ligesom synes at skulle danne en Overgang til de førstnævnte, 2 Al. 11". Af de Sidstnævnte er det ene vel anbragt paa Chorets Sydside, men hører dog til den tresidede Afslutning, da den findes under den østligste Hvælving, som dækker samme.

Betydning med Hensyn til at bestemme Bygningens Alder, idet Sammenligning foretoges med andre Kirkebygninger, hvor lignende Former forekomme. Af Vigtighed er det ogsaa, at disse Vinduer¹⁾ synes at være oprindelige, dels fordi intetsomhelst Spor findes til, at de kunne være senere indsatte²⁾, dels ogsaa fordi ved Sideskibenes Vinduer et regelmæssigt Skifte paa Fladen gaaer udenom det egentlige Bueslag, og i det nævnte Skifte sorte haardbrændte Steen afvekle med de røde, ligesom de sorte overhovedet findes anvendte mange Steder i det oprindelige Muurværk.³⁾ I Høikirken forekomme de sorte Steen sjældnere, dog tør man vel heri kun see en Tilfældighed. Choret derimod mangler dem ganske, og værd at lægge Mærke til er det, at Stenene her have en noget anden Farve end i Kirkens andre Partier, idet mange af dem ere guallige. Dette tyder da atter paa, at det *nuværende* Chor ikke er samtidigt med den øvrige Kirke. Ligesom mod Øst synes ogsaa Høikirken mod Vest oprindelig at have havt sit Tag afsluttet ved en Kamgavl eller muligt simpelt afskraaet. Paa sidstnævnte Maade fremstilles Kirken hos Resen, hvis Afbildning af Byen, omtrent fra 1670, findes optaget i Traps Beskrivelse over Danmark. Det er imidlertid vist, at denne Tegning maa være meget mangelfuld, og det Samme er Tilfældet med Pontoppidans Afbildning fra 1767 og tildeels ogsaa Stadfeldts⁴⁾ fra 1804. Pontoppidan viser paa sin Tegning ved Langhusets østlige Ende en Gavl med Kamme, som vel ogsaa dengang har været der, derimod er det ei let at forklare, hvorledes han i sit „Danske Atlas“, 4de Bind, i 1767 kunde afbilde det Taarn med Spiir, som først blev bygget i 1796—97, og

1) Her tænkes navnlig paa Høikirke og Sideskibe.

2) Selvfølgelig med Undtagelse af de i den nyere Tid (navnlig 1862) foretagne mindre Forandringer med enkelte Vinduer.

3) Ogsaa i Helligaands Klostret findes de sorte Steen anvendte i endnu videre Udstrækning. Denne gamle Bygning, hvis smukkeste Side vender mod Gaarden, vilde kunne vinde særdeles meget ved en Istandsættelse i sin oprindelige Stil; men den burde da befries for flere af de Bygninger, der nu ligge alt for tæt op ad den, saa den om muligt laae paa en fri lille Plads.

4) Samtlige Tegninger ere i lille Maalestok, men kunde derfor godt have været udførte med langt større Ombu.

som endnu staaer. Før den sidstnævnte Tid¹⁾ vides Kirken nemlig aldrig at have havt noget Taarn²⁾, og man fristes næsten til at troe, at vedkommende Kunstner, hvem Afbildningen skyldes, har taget sig den Frihed at flytte det daværende St. Peders Taarn, der stod paa Torvet tæt ved det nuværende Sprøitehuus, og anbragt det for Enden af St. Mortens Kirke, hvortil det paa en vis Maade jo vel var knyttet, da det tjente som Klokketaarn for samme. Ligesaa mærkeligt er det, at Resen afbilder Kirken ganske uden Chor, skjøndt Chorafslutningen efter Indskriften paa sammes Hvælving allerede var bygget i 1494, og siden den Tid i alle Tilfælde har viist sig som et særskilt fremtrædende Parti af Bygningen. Kirken afbildes hos samme Forfatter, seet fra Nord, med Stræbepiller, som aldrig have været der, saa Tegningen bærer mest Spor af at være gjort efter Hukommelsen og maaskee endogsaa ikke engang her i Randers. Endelig er det ogsaa muligt, at Resens Tegning er taget efter et ældre Billede fra Tiden før Chorets Ombygning, og at vi i Samme have et i *Hovedgrundtrækkene* nogenlunde rigtigt Billede af St. Mortens-Kirke før 1634, kun, som sagt, med Undtagelse af, at Chorafslutningen er ganske glemt og at de ovennævnte mindre Feil ere begaaede. Selv i den hos Trap fra nyere Tid optagne større Tegning er den Feil, at Choret afbildes med en lige Afslutning i Øst, skjøndt det her jo har en ganske anden Character.

Som næsten alle andre ældre Kirker har ogsaa denne oprindeligt havt en nordlig og sydlig Indgang, førende til hvert af Sideskibene, foruden en Hovedindgang mod Vest, der formodentlig i den catholske Tid ikke er bleven brugt uden ved større kirkelige Fester, ligesom den nogle Aarhundreder senere kun benyttedes til Ligenes Indførelse i Kirken, hvilken Bestemmelse ogsaa findes anført paa den nuværende, med Billedskjærerarbejde prydede, Egetræes Dør fra Aaret 1700. Først i 1827 aabnedes den saakaldte Liigport ved den sædvanlige Gudstjeneste. Medens denne Dør er bevaret og ved den nu foretagne Istandsættelse er bragt tilbage til sin oprindelige Stiil, har det været nødvendigt

1) Galthens Beskrivelse, Pag. 100.

2) Om Spiret paa Eske Broks eller det Scheelske Capel see i det følgende af denne Afhandling.

at tilmure de tvende førstnævnte Døre for at undgaae Træk. Dette skete ved den sydlige Dør i 1827¹⁾, og ved den nordlige i 1869, hvilken sidste erstattedes ved at aabne en ny Dør fra Sideskibet til Sacristiets Forstue. Indvendig sees paa Sideskibenes Mure endnu Spor af de to tilmurede Døre, og medens disse, hvad selve det udvendige Muurværk angaaer, have været temmelig simple, omgives den vestlige Hovedindgang med murede, skraat indadgaende False i Lighed med Nischerne i Midtskibet, og er derfor uidentvill ogsaa samtidig med disse. Indenfor de spidsbuede False danner en Rundbue selve Døraabningen, og dette er forsaavidt særegent nok, som Buer af denne Form kun forekomme meget sjældent i Kirken²⁾. En anden Døraabning af samme Form og uidentvill samtidig med Choret fører fra dette op til det i 1850 ved Nordsiden byggede Sacristi. Hvor Sidstnævnte nu har sin Plads, stod indtil for omtrent 100 Aar siden en gammel, grundmuret og hvælvet Sidebygning, der menes at have tjent til Oplagssted for Kirkens Viin³⁾, og senere benyttedes til Materialiers Opbevaring, indtil den ved den nævnte Tid afløstes af et nyt, ligeledes grundmuret Materialhuus⁴⁾, der i Kirkens Bøger fra dette Aarhundredes Begyndelse kaldes „Kalkhuset.“⁵⁾ Dette blev ogsaa benyttet til deri at omstøbe Kirkens Bly ved Udbedringer af Tagene; men i Synsprotocollen omtales det i 1839 som forfaldent, og det blev derfor nedrevet, dog først i 1850.

Galthen siger i sin Beskrivelse⁶⁾: „Saavel Choret som Kirken har tilforn været langt rigeligere forsynet med Vinduer og følgelig langt lysere, end de nu ere; thi ialt har begge havt 30. Men da de vare kostbare at vedligeholde,

1) Den nævnte Dør blev dog først udvendig tilmuret ved en Istand-sættelse, der foretoges i 1862, ved hvilken Leilighed ogsaa det lille Vindue, der havde været over samme, forstørredes i Lighed med Sideskibets andre Vinduer.

2) Den nu tilmurede Indgang paa Nordsiden havde ogsaa foroven en rundbuet Afslutning.

3) Galthens Beskrivelse, Pag. 98.

4) Af Synsforretningen i 1699 sees det, at den gamle Viinkjælder eller Materialhuset allerede dengang var forfaldent.

5) I Kalkhuset henstilledes Liig af Drukuede, førend Byen fik et eget Liighuus.

6) Pag. 101.

ere de 8, som syntes at kunne undværes, for mange Aar siden tilmurede.“ Senere siger samme Forfatter, at Kirken er „altfor mørk“. Galthen giver ogsaa de omkringværende høie Huse Skyld for denne Ulempe, der dog navnlig er bleven foraarsaget ved den uheldige Lyst, man havde i flere Aarhundreder til overalt at anbringe mispydende Pulpiturer, hvilke dels dækkede Vinduerne i Sideskibene, dels i høi Grad forstyrrede det frie Overblik over Kirken. Forfatteren behøver blot at minde om de 2, nu ved Istandsættelsen borttagne Pulpiturer, der vare yderlig smagløst anbragte i i Sideskibene i 1827, og dengang betragtedes som et stort Gode. Kirken har neppe nogensinde haft det Antal Vinduer, som Galthen nævner; thi udentvivl medregner han de 2 høie og slanke Nischer, der vel sees indvendig paa den vestlige Gavlbåg det nuværende Orgel, men tydelig nok vise, at de aldrig have været gennembrudte og benyttede som Vinduer. Imidlertid maa man være enig med den oftnævnte Forfatter i, at det er høist uheldigt, at man i Tidernes Løb af forskjellige Grunde, der dog neppe alle kunne betragtes som nogenlunde vægtige, har tilmuret saa mange af Kirkens ældre Vinduer¹⁾, selv om man ingenlunde kan sige, at Kirken nu er mørk, ja at man tværtimod maa kalde dens Lys meget rigt og smukt. I den sidste Menneskealder er om end ikke i arkitektonisk Henseende gjort tilstrækkeligt, saa dog idetmindste noget for at raade Bod paa tidligere Tidens Misgreb; saaledes fik Choret sit midterste Vindue tilbage²⁾, der var tilmuret, dengang Eske Broks Capel blev bygget. Mest beklageligt er det, at de 3 Vinduer bag Altret, som tidligere nævnt, ere tilmurede, og vilde det have været meget ønskeligt, om der nu ved Kirkens Istandsættelse havde været nogen Stemning for paany at aabne disse, hvor-

1) 1753 anbefaledes det af Mestrene, der prøvede det nye Orgel, at til-lukke det store Vindue mod Vest „formedelst Solens Heede og Vinterens Kuld.“ Formodentlig er det vestligste af Høikirkens Vin-duer paa Sydsiden lukket ved samme Leilighed. Af det førstnævnte store Vindue lodes kun en ganske ringe Deel aaben forneden for at give et sparsomt Lys ind til de under Orglet anbragte Pulpiturstole.

2) I 1840 forlangte Kirkesynet det omtalte Vindue aabnet, men frafaldt igjen sin Paastand i 1843, fordi man fandt, at Kirken ikke kunde udrede Omkostningerne herved. Først i 1862 lykkedes det at faae Vinduet aabnet, hvorved Choret har vundet meget i Udseende.

ved man vilde kunne skaffe Choret sit oprindelige, prægtige Lys tilbage. Heraf maatte unægtelig følge, at den nuværende store Altertavle, der aldeles ikke passer til Kirkens Stiil, men desuagtet roses for sin Skjønhed i lige høi Grad hos flere af de nævnte Forfattere, maatte fjernes, og erstattes enten af den gamle catholske Altertavle¹⁾, der i 1765 flyttedes fra St. Mortens Kirke til Hald i Nørre-Hald Herred, hvor den endnu findes, eller ogsaa af et nyt og smukt Alterbillede med en Indfatning i gothisk Stiil og afpasset efter Omgivelserne. Ved det kirkehistoriske Selskabs Møde, der afholdtes her i Randers i 1868, yttrede afdøde Professor Høyen, at den nævnte gamle Altertavle ikke havde noget Kunstværd; men dette kan neppe betragtes som eensbetydende med, at den ikke var værdig til at anbringes ifølge sin oprindelige Bestemmelse i St. Mortens Kirke. Ingen, der har den mindste Sands for Kunst, vil troe, at Billedskjærerarbejdet paa den nuværende Altertavle har Kunstværd, det er tværtimod for en Deel yderst smagløst, og selv om Maleriet er noget bedre, kan det dog vistnok ingenlunde siges at kunne tjene til Opbyggelse for Menigheden. Forfatteren kan derfor ikke noksom ønske, at det engang maatte lykkes at skaffe Kirken sin gamle Altertavle tilbage, hvilken, efterat være bleven omhyggelig udbedret, i Forening med det rige Lys fra Øst vilde gjøre en fortrinlig Virkning²⁾. Meget ønskeligt havde det vistnok ogsaa været, om man, da Orglet nu atter blev ombygget, havde kunnet benytte Leiligheden til ogsaa at forandre selve Orgelforsiden og danne denne som to høie Sidepartier med et lavere Midtparti, over hvilket da Lyset kunde falde ind i Kirken fra det store Vindue mod Vest, der atter burde aabnes. Herved vilde ogsaa kunne opnaaes, at den vestligste Hvælving af Midtskibet saaes fra Kirken, ligesom denne

¹⁾ Altertavlen, der er i gothisk Stiil, deles i et Midtparti og tvende Sidefløie. Den bestaaer af lutter Billedskjærerarbejde, og dens Hovedfremstilling er Treenigheden. Gud Fader afbildes med Sønnen staaende ved sin høire Side, og ovenover bære Englene Korset mod Himlen. Til Høire for Midtfiguren sees Jomfru Maria med Barnet, og paa den modsatte Side St. Morten, der giver Almisse til en Krøbling. Paa Sidefløiene staae de 12 Apostle og 4 Kirkefædre mod en rigt forgyldt Baggrund og forsynet med Indskrifter om hver Figur.

²⁾ See eksempelvis den catholske Altertavle i Vor Frue Kirke i Aarhus.

i langt høiere Grad end nu vilde vise sig i sin oprindelige Udstrækning. Imidlertid vilde en saa betydelig Forandring have forøget Omkostningerne særdeles meget og maatte derfor opgives.

St. Mortens Kirke indeholder flere gamle Indskrifter, i hvilke om vel ei Meget, saa dog Noget meddeles om Kirkens ældre Historie. Den ældste af disse, som er anbragt over Alteret, er skreven i *senere* Munkeskrift og meget vanskelig at læse, da Bogstaverne gaae umiddelbart over i hinanden, og det samme Bogstav ikke altid skrives paa samme Maade. Det viste sig desuden nu, at denne Indskrift har været opmalet flere Gange, ved hvilke Leiligheder den har tabt endeel af sin oprindelige Character. Den synes saaledes først at have været skreven med *ældre* Munkeskrift, hvorefter der imidlertid nu kun var saa særdeles lidt tilbage, at det var umuligt at benytte det. Indskriften lyder:

„MCD qvater XL & V
 numeres minus unus
 hæc Prior J. primus tunc facit
 imo Deus.“

Hos Resen, Pontoppidan og Stadfeldt gjengives den noget forskjelligt, dog bemærker den sidste, at den, da hans Bog udkom i 1804, var ganske udslettet, og den er altsaa atter fremkommen, uvist naar; thi den saaes tydeligt, allerede inden Kirkens Mure og Hvælvinger afskrabedes ved den nu foretagne Istandsættelse. Rimeligt er det vel, at den ene Forfatter tildeels har afskrevet efter den anden, uden selv at have seet den originale Indskrift. Resen udtyder de sidste Ord af den 3die Linie som „tunc facit,“ Pontoppidan har det Samme i „Marmora Danica“, derimod i sit „Danske Atlas“ „nunc fecit“. Samtlige ovennævnte Forfattere skrive „uno“, og have altsaa rettet Sprogfeilen i Indskriften, hvor der tydeligt nok nu staaer „unus“. Der maa formentlig altid have staaet „tunc facit“, og Meningen synes da at være:

„1494¹⁾ byggede Prior J. (Johannes) først dette eller
 rettere Gud.“

¹⁾ Hos Stadfeldt, Pag. 177, Anm. 12 omtales den feilagtige Mening, som Pontoppidan i „Marmora Danica“ vil udlede af Indskriften.

Meget characteristisk er den Maade, hvorpaa de gamle Munke have skrevet Aarstallet. Den nævnte Indskrift er imidlertid ikke den eneste, hvormed de have prydet Choret; thi hos Resen og i „Marmora Danica“ anføres en anden længere latinsk Indskrift, hvoraf nu ikke fandtes mindste Spor, ligesom det fremgaaer af Stadfeldt's Beskrivelse, at den allerede var tilintetgjort, inden dette Værk udkom. Den sidstnævnte Indskrift lyder hos Resen:

„Anno milleno qvingenteno numerato
Rege suo pleno rege Johanne dato
Sangvine præclarus Niels Claussøn Præsul in Arhus
Dignus honore suam dum regit Ecclesiam
Sub Præceptore mandante Johanne Priore
Ista Creatori cessit Imago chori.“

Denne Indskrift antages i Oversættelse at lyde omtrent saaledes:

„Da man talte Aar femtenhundrede,
efterat der var givet hans Konge Hans fuld Anerkjendelse,
medens høibaarne Niels Claussøn, Biskop i Aarhus
høiærværdig forestod sin Menighed,
lod Prior Johannes med Ordensherrens¹⁾ Billigelse
Billedet hist i Choret indvie til Skaberen.“

Ved „Billedet hist i Choret“ maa formodentlig menes den catholske Altertavle, der, efter Stilen at dømme, nok tør antages at være fra den angivne Tid. Rimeligt er det vel i saa Fald, at Indskriften har været anbragt i Nærheden af Alteret, og man kommer derved til den Formodning, at den har havt sin Plads paa Chorets nordlige Muur, der hvor et Epitaphium blev opsat over Thomas Michelsen Bering i 1737 og altsaa er gaaet fuldkommen tilgrunde ved denne Leilighed. At Pontoppidan endnu nævner Indskriften i „Marmora Danica“, der udkom i 1739, vil neppe være noget

---

1) Helligaandsordenens Generalmagister benævnedes „Præceptor“ Da intet Spor af Indskriften længere findes, kan det ikke undersøges, om mulig „Sub præceptore“ har været skrevet i eet Ord, hvorved Prior Johannes vilde være betegnet som Underbestyrer for flere Ordenshuse.

Da Forfatteren desværre ikke er det latinske Sprog mægtig, aflægger han herved sin Tak til de forskellige Mænd, der have viist Sagen Interesse ved at være ham behjælpelig med Indskrifternes Udtydning.

Beviis herimod, da det jo sikkert har taget lang Tid at samle Materialet til Manuskriptet, og den nævnte Forfatter desuden i sit senere udgivne „Dansk Atlas“ slet ikke nævner den paagjældende Indskrift. At Pladsen, hvor bemeldte Epitaphium nu findes, i ethvert Tilfælde senere, men forinden dettes Anbringelse, har været udsmykket, er sikkert; thi ved Afskrabning af Kalken fandtes umiddelbart op til dette og Øst for samme Rester af malede Vaabenskjolde med tydske Indskrifter, der dog hverken lode sig udtyde eller bibeholde. Af gammel Farveudsmykning i Choret fandtes endvidere kun et Ornament paa Hvælvingernes Gjordbuer, der nu opriskedes. Det samme Ornament forekommer hyppigt i Kalkmalerierne i Aarhus Domkirke, ligesom man ogsaa jevnligt finder det ved at afbanke Kalken paa Hvælvingerne i Landsbykirker¹⁾. Kong Hans's Capel er den Deel af Kirken, der fandtes at være rigest udstyret med Kalkmalerier; thi her havde samtlige Ribber i den smukke Hvælving paamalede Ornamenter eller Linier, ligesom Kapperne vare forsynede med Vaabenskjolde med tilhørende Indskrifter. Denne Udsmykning er foretaget samtidig med Capellets Opførelse eller da i al Fald kun faa Aar senere²⁾ og var fuldkommen overkalket, indtil den nu atter fremdroges. Længst mod Øst findes det danske Vaaben, hvorunder følgende Indskrift³⁾:

„Johannes Dei gratia Rex Dacie Suecie Noruegie & qui fundavit primo istum locum Requiescat in pace quique in Domino obuit⁴⁾ Anno Domini MDXIII.“

Om denne Indskrift gjælder det Samme som om de tid-

1) f. Ex. Haslund Kirke ved Randers.

2) Ifølge Resen skal der under den største og vigtigste Indskrift have staaet: „Anno Domini MDXXII“, hvilket Stadfeldt antager betegner Tiden for Udsmykningen af Hvælvingen. Dette Aarstal er imidlertid neppe tilføiet oprindeligt, da der ikke kan have været Plads til samme paa det Baand, hvorpaa den egentlige Indskrift staaer.

3) Da Stadfeldts Beskrivelse udkom, var Indskriften ved Ælde og Kalkning næsten ulæselig, og er formodentlig den slette Afskrift af samme, der fandtes længere nede paa Muren, anbragt af denne Grund i Slutningen af forrige eller Begyndelsen af dette Aarh. Denne blev nu fjernet, da den Oprindelige blev gjenfundet og oprisket.

4) Istædetfor „obuit“ skulde have staaet „obit“, og har denne Feil formodentlig allerede indsneget sig oprindeligt uden senere at være bleven rettet.

ligere nævnte, at de forskjellige Forfattere ikke have meddeelt den nøiagtig, som den virkelig lyder. Pontoppidan angiver den saaledes i sit „Dansk Atlas“: „Johannes Dei gratia Rex Daniæ, Sueciæ, Norvegiæ, qui fundavit primo hunc locum, quique in Domino obiit Anno Domini M. D. XIII. 20. Januarii, repviescat in pace.“ De andre oftnævnte Forfattere have ligeledes „reqviescat in pace“ stillet som Slutning af Sætningen, hvilket ogsaa er det Naturlige, skjøndt som angivet ikke overensstemmende med den originale Indskrift, hvis Ordstilling dog neppe nogensinde ved Opfriskning er bleven fuldkommen forandret. Datoen „20 Januarii“ maa skrive sig fra en senere Tilføining, hvis den virkelig nogensinde har staaet der, hvad vistnok er tvivlsomt. Indskriften skulde da i Oversættelse lyde:

„Johannes af Guds Naade Konge til Danmark, Norge og Sverrig og som først har grundlagt dette Sted, og som er død i Herrens Aar 1513, han hvile i Fred.“

Paa de 3 andre Hvælvingkapper i samme Capel ere adelige Vaabenskjolde anbragte med tilhørende Indskrifter under, af hvilke desværre den ene er gaaet fuldkommen til Grunde, ligesom det ei heller hidtil er udfundet, hvis dette Vaaben har været. Det nævnte ubekjendte Vaabenskjold har sin Plads i den vestlige Hvælvingkappe og deles ved en lodret Linie i tvende Hoveddele, af hvilke den venstre er grøn og den høire atter deelt i grønne og hvide Feldter som et Dambrædt. Øverst er anbragt en Hjelm med et Gemsehoved omgivet af Løvværk. Mod Nord staaer: „Jens Nielsen tiil Ristrop webner“. Hans Vaaben er et grønt Skjold hvorigjennem en næsten vandret liggende hvid Bjælke med grønt Løvværk; ovenover er en Hjelm med større Løvværk, over hvilken atter en oprakt Arm med Paafugleffjær ordnede i en Krands. Mod Syd staaer: „Oluf Jens¹⁾ webner lensmäd²⁾ tiil Kallø.“ I Skjoldet er 3 Rosetter eller Roser, ovenover samme en Hjelm med Faner og Løvværk. Man tør vel an-

1) Hr. Cancelliraad Prokurator Olsen har velvilligen oplyst, at der istedetfor „Jens“ oprindelig mulig kan have staaet „Friis“; thi paa den Tid, Capellet byggedes, var Oluf Friis Lehnsmænd til Kalø og eiede desuden Gjesinggaard og Vosnæsgaard. Han døde omtrent Aar 1507.

2) Lensmand.

tage, at disse mænd have medvirket til Capenæs Opdrøise, siden deres Navne ere blevne anbragte her. De maae imidlertid, som det synes, allerede tidligt være udslettede ved Overkalkning, siden de ikke nævnes i „Marmora Danica.“

I sidstnævnte Værk og Pontoppidans „Danske Atlas“ omtales det danske Vaaben m. m. som malet over Chorbuen ind imod Kirkens Midtskib. Dette var fuldkommen skjult ved Kalkning, formodentlig allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede, men fandtes nu atter og var saa vel vedligeholdt, at det med Lethed lod sig opfriske. I Vaabnets Midte findes Chr. den 4des Navnetræk og under samme Begyndelsesbogstaverne til denne Konges Valgsprog: „R. F. P.“¹⁾. Ved Siden er Dronning Anna Catharinas Vaaben anbragt og under dette Aarstallet 1634²⁾, der angiver det Aar, da Vaabnene oprindelig ere malede eller da ialfald opfriskede. Efterat man fra Kong Hans's til Chr. den 4des Tid næsten fuldstændig mangler historiske Efterretninger om Kirken, veed man nemlig, at denne i det nævnte Aar er undergaaet en betydelig Istandsættelse, nærmest foranlediget ved, at den første Hvælving i Choret op imod Langhuset var nedstyrtet i 1632³⁾. Paa en af Lysekronerne meddeles, at en Sum i 1634 er „givet til St. Mortens Kirkes Bygning, Hvælvinger, og Kirken at renovere,“ og det ligger nær at antage, at foruden den ene Hvælving i Choret ogsaa samtlige Hvælvinger i Høikirken ere ombyggede ved den nævnte Leilighed; thi, som det i det Foregaaende er sagt, maae de efter Materialet at dømme være de yngste i Kirken og i al Fald være langt senere end Reformationen. Formodentlig er den tynde Skillemuur, paa hvilken Vaabnene ere malede,

1) „Regna firmat pietas“, oversat: Fromhed befæster Rigerne.

2) Det maa erindres, at Dronningen allerede døde 1612.

3) Om denne Begivenhed fortæller Indskriften paa Lysekronen, som hænger under den nævnte Hvælving. „Anno 1605 Juledag gav forstandig Mand, Laveritz Jacobsen, Raadmand i Randers, denne Krone til St. Mortens Kirke, Gud til Ære og samme Kirke til Beprydelse. J. H. S. — K. M. D. — L. J. S. Anno 1632 den 14de November er St. Mortens Kirke nederfalden paa denne Krone og slaget den i Stykker: er nu af hans Søn Jesper Laveritzen, Borgemester i Randers, og hans Hustru, Karen Nielsdaatter, bekostet igjen at færdiggjøre til Lübeck, og her i Kirken paa sin forrige Plads indhængt den 20de December Anno 1641.“

anbragt samtidig med Hvælvingernes Ombygning. Under Kongens og Dronningens Vaaben fandtes et 3die og meget mindre, hvilket havde lidt særdeles meget, med ved nøie Undersøgelse viste sig at være Peder von Spreckelsens¹⁾, der i Slutningen af det 17de Aarh. har udgivet betydelige Summer til Kirkens Forskjønnelse, og paa den Tid har spillet en meget fremragende Rolle her i Byen. I Pontoppidans „Danske Atlas“²⁾ omtales Vaabenet, og siges heri: „hvorhos staaer, at han 1687 har ladet Kirken kalke.“ Ved Af-skrabning fandtes ogsaa under Kalken et rødt Baand, hvorpaa Indskriften, der dog nu var forsvunden, har været anbragt. Langt længere nede paa Muren og *umiddelbart over Chorbuen* kom en anden Indskrift tilsyne, der lyder:

„Gud Til Ære Og Hans Huus Til Ziir
Haver Dines Pedersøn Forrige Forwalter
Og Forpagter Paa Dronningborg
Og Hans Hustru Leene Rasmusdatter
Ladet Denne Kirche Kalche.“

1726.

Det kan ikke andet end forundre, at Beretningen om en i og for sig saa ringe Begivenhed fik en saa fremra-

- 1) Spreckelsen var Eier af Dronningborg Slot og blev adlet af Kong Chr. d. 5te 1682 samt døde 1706 og ligger begravet i Borup Kirke her ved Randers i et Capel, han havde ladet opføre i 1692. Paa Laaget af den læderbetrukne Kiste findes en Plade med følgende Indskrift:

„Welædle og Wel-baarne Salig
Peter von Spreckelsen, forhen Herre
til Dronningborg, fød udi Hamborg
Anno 1644 d. 24de Aug., død
paa Dronningborg udi Jydland
Anno 1706 den 13de (Sept.).
Legemet ligger her udi Fred
Sielen huiler hos Gud udi Fryd
Hans Lefnet var iblant os christelig
Hans Død fra os salig
Hans Opstandelse vorder tillige med
Alle Guds Børn gledelig
Fra hans Indgang til Werden
Til hans Udgang fra Werden
Har i Tiden været 62 Aar
2 Uger og 6 Dage.“

- 2) 4de Bind, Pag. 381.

gende Plads, hvor Enhver i hele Kirken maatte see den. Imidlertid indeholdes dog heri en Meddelelse om en Udbedring af Kirken, som man neppe havde faaet ad anden Vei. Svage Spor af et Par ældre Indskrifter fandtes paa Midtskibets Piller uden at kunne lade sig læse. Høikirkens Hvælvinger have hidtil aldrig været forsynede med paamalet Udsmykning, det samme kan med temmelig stor Sikkerhed siges om Sideskibenes nuværende Hvælvinger, derimod er det rimeligt nok, at forskellige Helgenbilleder m. m. paa Mure og Piller ere blevne ødelagte under Reformationen her som i saa mange andre Kirker. Ved Afskrabningen af Murene viste det sig, at disse engang i mange Alens Høide over Gulvet have været overstrøgne med Kønrog, maaske for paa en billig Maade at klæde Kirken i Sorg ved en Konges Død eller anden lignende Leilighed.

De ovennævnte Indskrifter have indeholdt Beretninger om større Udbedringer eller Ombygninger af Kirken i 1494 og 1634 ligesom om mindre Arbejder foretagne i 1687 og 1726; men allerede i 1699 var den saa forfalden, at den trængte til en gennemgribende Istandsættelse. Dette sees af et Tingsvidne¹⁾, som daværende Kirkeværge Jost Simonsen i det nævnte Aar lod optage angaaende Kirkens Brøstfældighed. Det Kirkesyn²⁾, der holdtes i denne Anledning, havde først sin Opmærksomhed henvendt paa Tagene, *der dengang alle vare af Tegl*, undtagen over Kong Hans's Capel og den østligste Deel af Choret samt Sydsiden af Høikirken, hvilke sidstnævnte vare belagte med Bly. Om flere af Tegltagene siges, at de maae „gandske omleggis og forskydis, skjællis og Mønnis, og med Eendeel Nye Legter og Søm, Kalk og Tagsteen forbedris og hjælpis.“ Blytagene skulde udbedres. Gavlen ved den vestlige Ende af det sydlige Sideskib nævnes som forfalden over Hvælvingerne, og der fordres en ny Dør i samme for at forhindre, at „Sneø og Slud“ falder ind paa disse. Der forlanges endvidere

---

1) Documentet findes i Randers Raadhuusarchiv.

2) Kirkesynet holdtes af 2 Murere og 1 Tømrer samt 7 Borgere i Byen i Overværelse af Raadmand Niels Pedersen Svane, paa Raadets Vegne, og Kirkeværge Jost Simonsen.

Fjæl anbragte over Orglet, da dette tager Skade af „Snee-Fog og Wæde“, og „Will en Nye Trappe gjørris paa Hvallingen til Seierværket¹⁾, som at der ingen nu findis“. I Synsforretningen tales om Fornyse af „de 2de Trælaager, som henger for glauf-Vindverne ud til Pinken.“ Den saakaldte „Pinken“ var dengang Kirkens eneste Klokke og hang i Gavlen²⁾, eller vel rettere udenfor samme. Da Taarnet blev bygget i 1796, blev denne Klokke flyttet fra sin gamle Plads, og synes at have været tilovers, efterat de større Klokker vare førte til St. Mortens Kirke fra det gamle St. Peders Taarn³⁾. „Pinken“ skal endnu langt hen i dette Aarhundrede have hængt i det nye Klokketaarn; men nu er den forsvunden. Vinduerne have været forfaldne, og siges der blandt Andet om disse: „De fiire Windver udi Corret, Will ungefehr med en tredifve Nye Windves Ruder forbedris“. Hermed maa vistnok menes de to Vinduer paa Choretets Sydside samt et paa hver Side af Altret, hvoraf synes at fremgaae, at det midterste Vindue bag samme allerede dengang var tilmuret, hvis man ikke vil forudsætte, at det 5te Vindue tidligere var fornyet og derfor ei trængte til Udbedring samtidig med de andre. Forskjellige Steder trængte Gulve, Paneler og Stolestader til Fornyse. Endelig skulde Ydermure og Stræbepiller eftersees og forbedres, navnlig gjaldt dette om det allerede da meget forfaldne „Material- eller Blyhuus“ ved Choretets Nordside.

Paa den modsatte Side af Choret har i sin Tid ligget det, allerede flere Gange tidligere nævnte, saakaldte Eske

-
- 1) Deels af Synsforretningen 1699 og deels af Borgemester Simonsens tidligere nævnte Contract angaaende Orglets Ombygning synes det at fremgaae, at „Seierværket“ udgjorde en Deel af det ældre Orgels Forside, og gjorde sig meget gjældende som saadan, seet nedefra i Kirken.
  - 2) I Pont. „Danske Atlas“, 4de Bind, Pag. 380 siges, at Kirken er „uden Taarn og følgelig uden Klokker, undtagen en liden Klokke kaldet Pinken, som hænger paa Enden af Kirken.“
  - 3) Hos Stadfeldt meddeles Indskrifterne paa Kirkens Klokker, kun ikke paa den, som hænger over de andre høit oppe i den aabne Deel af Spiret. Den vedføies derfor her og lyder saaledes: „Anno 1637 den 20 Jvlli er denne Klok omstøbitt her vdi Randers som (i ma)nge Aar haffver verridt sønder oc gandsche vbrvgelig. Peder Ancker-son, Jens Baii, Hendrick Block, Niels (Mat)isenn, Søfren Knvson, Jesper Lavritzøn.“ Klokken er støbt af Mikel Lotharigvs, hvis

Broks eller Scheelske Capel¹⁾. Dette, som var paabegyndt i 1640 og bestemt til Hvilested for Eske Brok, hans Hustru, Chrestendtza Wefferdt, og deres Efterkommere, var en anseelig Bygning, udvendig prydet med Apostelfigurerne i huggen Sandsteen og endende i et Spiir foroven. Dette Capel traadte istedetfor et ældre, der laae omtrent paa samme Sted, dog lidt mere østlig og i det Hele noget mindre. Til den sidstnævnte Bygning havde Eske Brok allerede kjøbt det fornødne Jordsmon i 1615²⁾; men først efter hans Død begyndte Opførelsen, som det synes i 1627³⁾. Det ældste Capel⁴⁾ laae paa Sydsiden foran det østligste af Chorets Vinduer, og har altsaa endnu været nyt, da det nedbrødes⁵⁾ i

Navn ogsaa findes paa samme tilligemed nogle enkelte Bogstaver, der neppe lade sig fuldelig udtyde. Det Indklamrede i Indskriften er utydeligt eller mangler ganske.

- 1) Stadfeldt har i sin Tid afskrevet en Deel Documenter, der vedkomme Capellets Opførelse. Originalerne til nogle af disse findes i Randers Raadhuusarchiv, de andre ere ham laante af daværende Generalkrigscommissær Føns til Løvenholm og findes formodentlig i Archivet paa Gl. Estrup.
- 2) I det paagjældende Document, som er dateret d. 14de Febr. 1615, siges, at Raadet „haffuer beuilget och samtæckt, Erligh och Welbiurdig Mand Eske Brok thiil Estrup, Bestallingsmand paa Dronningborrigh. Itt Jordsmonn och Plads paa Sancte Morthens Kiergaard her sammesteds thill Itt Capell af grunde att lade pabøgge, som hand hanns kierre Høstru Erligh och Welbiurdig Fru Chrestendtza Wefferdt, dierris Børnn, Arffuinger och Efterkommere thill dieris Leyerstedt Obehinderitt skulle nyde, beholde och efterfølge udi alle Maader.“
- 3) Qvitteringen for de af Hr. Jørgen Scheel til Sostrup for det paagjældende Jordsmon betalte tre Hundrede Daler er dateret d. 2den April 1627.
- 4) Om denne Bygning vides ikke meget, kun at den ifølge Documentet af 2den April 1627 maa have været „tholff allen wdi bredelsen, och ligge saa i lengdenn.“ Eske Broks Epitaphium har været anbragt i samme. Den 11te Aug. 1626 slutte hans Arvinger Accord med „Henndrich Henndrichsenn, Bildthugger og Borger i Randers Amt denne Saligh Mandtz Epitaphium att gjøre Effter denn Mannier Jegh denem haffuer foruist, hvortill de goede Arffuinger sielff schall schaffe mig Gullandt Sticnn, Jern, Kalck, Bly och Muurstien, som thill behøffuer Wndtagen de Sortte Sticnn, som der i schall settis schall Jegh sielff schaffe och bekoste.“
- 5) I 1638 ansøgte Arvingerne, nemlig Tyge Brahe til Sostrup, Frantz Lycke til Overgaard og Jytte Brok til Estrup, Raadet om Tilladelse til at faae endnu et Stykke Jord paa Kirkegaarden for herpaa at

1640 for at give Plads til det større og rigere udstyrede Capel, som anbragtes foran det mellemste Vindue i Choret og med Indgang fra dette. Under det nævnte Vindue er nu en Nische i Muren, hvor Indgangen var forhen; længere mod Øst sees endnu tydeligt den tilmurede store Døraabning, der har dannet Adgangen til det ældste Capel. Det er næsten ubegribeligt, at det i 1640 opførte Capel allerede kunde være meget forfaldent i 1663, og at dømme efter de foreliggende

bygge et større Capel med Taarn og Spiir, saafremt de fandt det fornødent at nedbryde den i 1627 opførte Bygning. I Ansøgningen siges, at Vandet gjør Skade paa sidstnævnte Bygning, og at dennes Fundament neppe vil være stærkt nok til at bære det ønskede Taarn.

Contracten angaaende det nye Capels Opførelse, med Hensyn til Stenhuggerarbeidet, sluttedes d. 15de Mai 1639 med Mester Gerdt Barchmand og Henning Salling af Kjøbenhavn, og sees heraf, at Bygningen tildeels opførtes af Gullands Bloksteen, og prydedes med de 12 Apostelfigurer, udhuggede i samme Materiale. De 6 øverste vare 3 Al. høie, de 6 nederste, der stode i Nischer, lidt mindre. Stenene tilhuggedes i Kjøbenhavn, Fragten maatte Mestrene selv betale, og for deres Arbeide fik de 2500 Rd., paa egen Kost for dem selv og deres Folk.

Contracten angaaende Muurarbeidet sluttedes d. 2den Decbr. 1639 med Bygmester Jørgen Schöffell (eller George Schiffell) af Kjøbenhavn, og ifølge samme skulde han nedbryde det ældre Capel og opføre det nye ved „Sangte Moensz Kiercke“ fra Grunden med en Hvælving under Jorden til Ligene og en anden over Jorden samt bekvem Adgang ved Trapper til Kirken og Begravelsen. Arbeidet skulde paabegyndes i Foraaret 1640, og Mesteren herfor erholde „500 Rixdaller in Spetzti.“

Taarn med Spiir paa Capellet nævnes ikke i nogen af Contracterne; men det findes afbildet paa Resens Tegning og omtales desuden i Synsforretningen d. 14de Febr. 1663. Af denne Synsforretning faaer man en og anden Meddelelse om Capellet. Der sees saaledes at have været anbragt en sort poleret Steen udvendigt med Gravskrift i forgyldte Bogstaver. Epitaphiet indvendig i Capellet fordres udbedret, da Eske Broks og Hnstrues Billeder, som have været udhuggede i Steen, allerede manglede dengang. Et Gitterværk skulde anbringes for Begravelsen i Choret, og Apostelfigurerne og de 8 Hjul udenpaa Bygningen forsynes med nye Ankere samf Blytaget paa Spiret udbedres og Tagrenderne fornyes. Udvendig skal Muren overalt bestryges med Oliefarve. Endelig siges: „Guollet i Cappellett will leggis aff nye. Efter som der paa er slett ingen Steen.“ Af et Document fra 1665 fremgaaer det, at den ovenomtalte, høist fornødne, Istandsættelse dengang endnu forestod; men at Materialierne vare skaffede tilveie.

Documenter og Synsforretninger er det formodentlig fremkaldt ved den skammeligste Ligegyldighed ved Bygningens Opførelse og for dens videre Bevarelse. Den hele Sag har imidlertid, navnlig i Begyndelsen, ligget Eske Brok's Arvinger meget paa Sinde; thi i 1665 anmodede Jacob Lindenov og F. v. Arenstorff „vores Kiere Broder Christen Skeel Jørgensen til Sostrup“ om at varetage Capellets Istandsættelse og søge at udvirke, „at Borgmester och Raadt“ derefter paatage sig den frentidige Vedligeholdelse, imod at Arvingerne deponerede et Par Hundrede Rigsdaler, hvis Rente da skulde anvendes i dette Øiemed. Denne Tanke synes ogsaa at være bragt til Udførelse; men i 1685 trængte Capellets Tag og Spiir atter til en Istandsættelse, og senere har formodentlig Renten af den deponerede Capital ikke viist sig tilstrækkelig; thi i Løbet af det 18de Aarhundrede forfaldt Bygningen mere og mere og blev da endelig nedrevet i 1802, for at man kunde slippe for at holde den vedlige. I Choret anbragtes da en Mindetavle¹⁾ paa den sydlige Muur i Nærheden af Capellets gamle Indgang, og den er nu saa at sige det Eneste, som her vedligeholder Erindringen om Eske Brok; thi da Bygningen fjernedes, nedgravedes Kisterne i Jorden, der endnu af og til synker der, hvor den har havt sin Plads. Paa den udvendige Side af Chorets Muur sees endnu svage Spor af, at Capellet har stødt op til denne, ligesom ogsaa Tilbygningens Grund fandtes ved Eftergravning. Bunden af Kjældereren under det forhenværende Capel er brolagt og findes endnu i en Dybde af 2 Alen under det nuværende Jordsmon.

Det er allerede ovenfor omtalt, at der i det 17de Aarhundrede anvendtes betydelige Summer paa selve Kirkens Istandsættelse, og det Samme har været Tilfældet med dens indre Udstyrelse. Prædikestolen, Skranken i Kong Hans's Capel og det Spreckelsenske Pulpitur m. m. skrive sig alle fra den nævnte Tid, ere i Renaissancestil, og gjøre ved deres rige Udsmykning med Billedskærerarbeide, hvoraf Størstedelen har Kunstværd, en særdeles god Virkning. Prædikestolen er ældst og gjort i Norge 1686; herefter følger Pul-

1) Denne Mindetavle, der først blev opsat i 1807, skriver sig fra en Tid, da Sandsen for Kunst kun stod paa et saare lavt Trin hos os, og er derfor meget smagløs.

pituret fra 1693 og Skranken fra 1695. Som det sees af Indskriften paa Sidstnævnte, var den oprindelig bestemt til „Funtelukkelse“, idet Døbefonden stod i Rummet bag samme indtil 1827. Den gamle Font, der blev skjænket Kirken samtidig med Skranken, beskrives af Galthen som værende af „adskillig Slags Marmor i Billedhuggerarbejde kunstig forfærdiget.“ Det vides ikke, om Fonten var skrøbelig paa den nævnte Tid; men den forsvandt i al Fald fra Kirken og erstattedes ved en anden af Træ og *malet* som Marmor,¹⁾ til hvilken man hidtil har havt meget ondt ved at finde en passende Plads. Skjøndt Maleren har anvendt al sin Flid, har han ikke kunnet dække denne Fonts Smagløshed, og ønskeligt vilde det være, om den snart maatte erstattes af en ny, hvilket nu var paatænkt, men desværre atter blev opgivet. Før 1695 havde Fonten sin Plads i den vestlige Ende af det nordlige Sideskib,²⁾ altsaa tæt ved Indgangen. Her har der været et eget Daabscapel, afdeelt fra Sideskibet ved en Skranke eller paa anden Maade, og den gamle Indgang til dette, der forlængst er tilmuret, sees endnu paa Sideskibets vestlige Gavl, navnlig udvendig, meget tydeligt. Denne Indgang sluttedes foroven af en flad Bue, og hele Muurværket med de afvejlende Skifter sorte glasserede og røde Steen gjør det utvivlsomt, at Døren er samtidig med Kirkens Opførelse, og sandsynligt, at Fonten allerede fra den Tid af har havt sin Plads der. Chorgitteret er fra 1685 og oprindelig ogsaa i Renaissancestil; men ved den større Istandsættelse, som Kirken undergik i 1826—27, er det ganske omdannet, og har derved tabt sin ældre Character. Skjøndt dette i og for sig er beklageligt, maa det dog indrømmes, at dette Chorgitter har været det, der har havt mindst Kunstværd, og ere saaledes de 4 tilbageblevne Evangelistfigurer klodsede og tunge i Sammenligning med de fortrinlig skaarne Figurer paa Prædikestolen m. m. I Galthens Beskrivelse findes udførlig Forklaring over alt det nævnte

¹⁾ Kun den øverste Dækplade er en Levning af den gamle Font.

²⁾ I Randers Raadhuusarchiv findes flere Kaart, optagne i Begyndelsen eller Midten af det 18de Aarh., over samtlige daværende Begravelser i Kirken. Paa det ene af disse betegnes det nævnte Sted som „Læs Kameret hvor Daaben var tilforn“, paa det andet angives paa lignende Maade „Funten nu Læs Kamer“.

Billedskjærerarbeide; men heraf sees det, at meget, der fandtes i Kirken i 1802, desværre senere ganske er forsvunden, rimeligviis tildeels i 1826—27. Paa Prædikestolen mangler Intet, derimod paa Skranken i Kong Hans's Capel 1 Apostelfigur og 2 udskaarne Fyldinger samt flere lignende paa Pulpituret. Der siges, at disse Ting, *som man fandt vare tilovers, bleve solgte ved Auktion*, og man syntes formodentlig, at det, der fik Lov til at blive tilbage, var godt vedligeholdt, naar det fik et nyt Overtræk af hvid Perlefarve, der i Forening med de mange tidligere Malninger tildækkede Figurenes smukke Former, som neppe Nogen derfor skjænkede en Tanke. Værst handlede man dog med den siddende Mosesfigur, der bærer Prædikestolen; thi et Paneel i Stolestaderne anbragtes saaledes, at det deelte den i tvende lige Dele. Af Billedskjærerarbeidet eier Kirken endnu den vestlige Hoveddør eller Port, der er skjænket i 1700, og i sin Tid kun anvendt til derigjennem at indføre de Liig, der begravedes i Kirken¹⁾. Dørens Snitværk kan ikke maale sig med det tidligere nævnte, imidlertid er det dog altid værd at bevare, og de billedlige Fremstillinger og bibelske Indskrifter have passet meget godt til denne Dørs oprindelige Bestemmelse. Det Samme er ogsaa Tilfældet med den gamle søndre Kirkedør, der solgtes ved Auktion i 1827, medens Døraabningen tilmuredes, og Hovedindgangen blev forlagt til den vestlige Dør. Den søndre Dør var bekostet og foræret til Kirken af velædle og velfornemme Kjøbmand Hendrich Johansen Coep og hans dydædle Huusfrue, Lisbeth Johansdotter Cuur, 1688²⁾.

Neppe et halvt Aarhundrede efter den større Udbedring af Kirken i 1699 sees den atter have været forfalden, saa det blev nødvendigt at planere Gulvet og udbedre dette samt Stolestaderne, Døbe- og Læsekamret. Dette skete i 1746, og kun 2 Aar efter vare Tagene saa slette, at Kirke-

1) Galthens Beskrivelse, Pag. 102.

2) Galthens Beskrivelse, Pag. 105. Denne Dør findes iøvrigt endnu her i Randers og er opstillet i Garver Bjørns Gaard paa Vestergrave, hvor den danner den ene Væg af et Sandhuus. Skjondt den ikke har noget Kunstværk, har den dog altid historisk Interesse og burde være bleven ved Kirken samt derved sikkert en bedre Plads end dens nuværende.

værgen, Peder Kjersgaard, maatte gjøre Opraab til Menigheden om frivillig at give Penge eller Bly til disses Fornyelse. Denne Opfordring frugtede, betydelige Gaver indkom, Kirken blev tækket med Bly og de nedtagne Tagsteen solgte ved Auktion i 1749. I 1791 maatte atter foretages en Udbedring af Tagene, og faa Aar efter i 1796—97 tilbyggedes Taarnet med sit Spiir over Kirkens vestlige Ende. Det er tidligere nævnt, at Sandsen for Kunst kun var ringe her i Landet paa den Tid, og man maa heri see Forklaringen for, at Galthen kunde give det hele Byggeforetagende en langt større Roes, end det fortjener. Selvfølgelig gav Taarnet med Spiir Kirken mere Anseelse end hidtil, hvilket ifølge den nævnte Forfatter¹⁾ ogsaa var Hensigten med dets Anbringelse; men Spiret er for lavt i Forhold til den hele Bygning, dets Form er heller ikke heldig, og man kan derfor ikke være enig med Galthen, naar han siger, „at Kirken, fordi den havde modtaget denne Udvidelse og samtidig faaet en ganske ny Overdeel af Tømmerværk og Blyetag, kan svare til Byen og sættes i Ligning med de smukkeste Kjøbstædkirker.“ Saa meget desto mindre er den anførte Roes begrundet, som selve Taarnet baade i Stiil og Materiale adskiller sig altfor meget fra den øvrige Kirke.

Det 18de Aarhundrede forsynede Kirken rigeligt med mispyrdende Pulpiturer. Af de Documenter, der opbevares i Byens Raadhuusarchiv, sees det saaledes blandt Andet, at Madame Leene Dinesen i 1734 fik Tilladelse til at bygge et lukket Pulpitur i det sydlige Sideskib for sig og sin Familie. Allerede i 1765 var det imidlertid saa forfaldent paa Grund af Fugtighed og den nedenunder værende Begravelsses slette Forfatning, at det maatte ombygges, ved hvilken Leilighed det tillige forhøiedes. Man havde dengang kun Øie for egen Bekvemmelighed og tænkte ei paa, i hvor høi en Grad Kirkens oprindelige smukke Forhold ødelagdes ved at opbygge Pulpitur efter Pulpitur ethvert Sted, hvor et saadant lod sig anbringe paa Vægge eller Piller.²⁾ I 1744

1) Galthens Beskrivelse, Pag. 100.

2) Som Exempel paa Ovenstaaende anføres her Byens Raads Indstilling til Stiftsøvrigheden om at give Tilladelse til det sidstnævnte Pulpiturs Opførelse. „Da vi finde, at den Forandring, som Mad. Dinesen begierer ved hendes lukte Stoel i Kirken, nemlig samme

fik Regimentsskriver Schelde paa Dronningborg Tilladelse til at opføre et nyt Pulpitur, som anbragtes i Kong Hans's Capel op ad den østlige Muur og med Indgang gennem denne samt støttende sig til Pillen henimod Choret¹⁾. For den nævnte Tilladelse maatte Schelde betale 5 Rd. i Indfæstning og 1 Rd. aarlig samt forpligte de fremtidige Eiere til at betale 10 Rd. i Indfæstning samt „renoncere paa de øverste af Sal. von Spreckelsen til Dronningborggaard indkjøbte Stoele.“

at opløstes, aldeles ikke kand blive nogen, hverken Kirken selv ey heller nogen anden til Fornærmelse i mindste Maade, efterdi den baade er den Øverste, saa og er tæt ved Kirke-Muuren i den liden Synder Gang hvor Udsigt ingen kand betages, tilmed ansee det billigt at favorisere dem, som i nogen Maade baade har gjort og gjør Publicum godt saa og fremdeles ville Zire Guds Huus; saa igjentage vi underdanig og allerydmygst hermed forestaaende Kirkeværgens Søren Terkelsens derover, efter høye Befaling, givne Betænkning og referere os til samme som tilforladelig rigtig, og med lige Soumission saaledes insinuere baade Kirkeværgens og vores eenstemmige Betænkning derom; overladende for det Øvrige underdanigst og allerydmygst hvor vit Supplicandtinden maa bevilges hendes Begiering eller ikke.“

Randers Raadstue den 14de Octb. 1765.

(Underskrifterne.)

- 1) I Scheldes Ansøgning til Borgemester og Raad siges blandt Andet: „ . . . . Saa har jeg udseet en Plads, hvor der, skjøndt med temmelig store Bekostninger, kand bygges en Stoel uden at betage det aller mindste af Kirkens Rum, som nu er eller nogensinde paa anden Maade kunde føres i Brug, nemlig paa den Væg, som er imellem Daabøen og Coeret, lige for den synderste Gang, hvortil Udgangen kunde blive igjennem den med en Krets steen tilmurede Port eller Dør paa samme Væg og saavel Opgangen som Stolen bygges saaledes, at det ikke kunde blive noget Menniske til hinder, eller Kirken til mindste Svækkelse men tvært imod til Nytte og Ziir.“

Den nævnte Port eller Dør paa Kong Hans's Capel har formodentlig dannet den oprindelige Adgang til dette og har, efterat Pulpituret var opført, atter været benyttet fra 1744—1862, da den tillukkedes. Endnu sees Spor af samme Dør ligesom ogsaa af en mindre længere mod Syd paa samme Side af Capellet. Skjøndt intet Historisk foreligger derom, var det tænkeligt, at den førstnævnte Dør oprindelig har været Munkenes Adgang til Capellet, saa de fra Choret kunde komme denne Vei ind i samme uden at komme igjennem den egentlige Kirke. Maaske der da i Hjørnet mellem Kong Hans's Capel og Choret kan have ligget et lille Capel, gjennem hvilket Forbindelsen tilveiebragtes, dog er dette jo kun en ganske løs Formodning.

Hermed kan dog neppe menes Sprechelsens Pulpitur i Kirkens vestlige Ende. Dette, som var opført af ham i 1693, udsmykkedes i 1708 af Jobst von Overbeck i Hamborg, Herre til Dronningborg; men i 1750 foretog Borgemester Søren Simonsen en Ombygning af samme samt Tilbygning af en heel ny Række lukkede Stole¹⁾ ovenover, for at afgive et Grundlag for det Orgel²⁾, som skulde indrettes, og, som sædvanlig var Tilfældet, sagdes at være til Kirkens Ziir. Det nye Pulpitur opfyldte imidlertid kun daarligt sin Bestemmelse, hvad Prydelsen angik; thi den hele Forandring gav dette Parti af Kirken noget i høi Grad trykket og skummelt, hvilket endnu mere blev forøget ved de 3 lukkede Stole, der anbragtes af Simonsen i 1758 under de førstnævnte og umiddelbart over Gulvet. Endelig fik daværende Raadmand Carøe i 1771 Tilladelse til at anbringe endnu en lukket Stol „i den Sønder liden Gang, over 2 å 3 mands Stole, og indgangen til samme fra Vaabenhuset.“ De lukkede Stole, som Byen selv havde bekostet, bortleiedes ved Auktion til den Høistbydende, men indbragte ikke store Summer til at begynde med. Saaledes betalte Borgemester Søren Simonsen ved Auctionen i 1751 for en Stol 4 Rbd.

1) Contracten indbefatter: „De tvende Etager tillukte Stole som præ-senterer sig paa Tegningen med sine Afdelinger i 6 eller 8, tillige en Italiensk Opgang med sit Dukkeværk fra Kirken af, og lange Gang over Læse-Cammeret med Gelænder paa begge Sider ind paa Pulpitudet, samt Opgang med Gelænder til 2den Etage, Stole og Ballustrade uden for samme, alt af Fur-Tømmer og Snedkerarbejde, Klædningen i Stolene og under Gangene, Dørre og Laasze saavel for Stolene som Opgangene, Opgang til Orgel Verket, hvis Foed med det samme bliver lagt af svære Bjelker og Bredder med sit faste Gelender-Verk og udkiilede Dukker og Zirater efter Tegningen, Item 2de murede Pilarer i Jorden, samt Stolper og Hamre saavel under det gamle Pulpitud, som igjennem første og anden Etage Stole, indtil bemeldte Foed under Verket, samt tilhørende Smidde Arbejde og Stellage.“

2) Af Synsforretningen, der holdtes d. 19de April 1751 over de ny indrettede Pulpiturer, sees det, at Synet var meget tilfreds med det hele Arbejde og Simonsen roses baade for Trappernes Ziirlighed og Træets Godhed. Denne Roes var imidlertid ikke fortjent, hvad Bjælkelaget angaaer, der bærer Orglet; thi hint var saa svagt og mangelfuldt understøttet fra neden, at det ingenlunde i Tidens Løb modstod det betydelige Tryk af Instrumentet, hvilken Mangel maatte afhjælpes ved den nu tilendebragte Istandsættelse.

aarlig, Byfoged Hansen for en lignende kun 2 Rbd. 5 Mk. o. s. v. Senere betales Stolene derimod betydeligt høiere.

I Løbet af flere Aarhundreder vare i St. Morten, som sædvanlig i de større Kirker, mangfoldige Liig blevne begravne under Gulvene, tildeels i aabne Begravelser. I Begyndelsen af dette Aarhundrede udkom imidlertid som bekjendt en Lov, der forbød dette for Fremtiden. Det sidste Liig begravedes i Kirken i 1803. De fleste af Begravelserne vare efterhaanden komne i en meget maadelig Forfatning; Jernstængerne, paa hvilke Liigstenene hvilede, vare rustede, hvoraf Følgen var, at Gulvene sank tilligemed Stolestaderne, og dette var saaledes en væsentlig Anledning til den større Istandsættelse, som Kirken paany underkastedes i Aarene 1826—28¹⁾. I det førstnævnte Aar tilendebrogtes Arbeidet i Choret og Kong Hans's Capel fra den 1ste August til den 9de October, i 1827 fortsattes med Midtskibet og Sideskibene samt Taarnet fra den 29de Marts til den 14de October, og endelig udførtes Malerarbeidet i 1828. Høikirkens og Sideskibenes Blytage bleve omstøbte og paany oplagte i 1827; men allerede Aaret iforveien havde man fjernet Blyet fra Chorets Tag for senere at benytte det til Udbedring af de andre Tage, og kun erstattet det med de graa Teglsteen, som endnu ligge. Chorets Tag gjordes omtrent 2 Alen lavere end hidtil, og den gamle Tagreisning er endnu kjendelig paa Midtskibets Gavl. Ved samme Leilighed var den spidse Gavl, der mod Øst foroven afsluttede Choret, nedbrudt, hvorved denne Deel af Kirken maa have tabt endel af sin oprindelige Character. Mjørværket udbedredes saavel udvendig som indvendig, hvor det gjordes fornødent, og Hængestillads maatte i dette Øiemed anbringes under Høikirkens Hvælvinger. Der fortælles, at dette en Dag styrtede ned, uden at nogen af de derpaa arbejdende Haandværkere kom til videre Skade. Foran „Liigporten“, der indtil da havde været fuldkommen spærret ved en stor Jernbøile, opførtes et Misfoster af et Vaabenhuus, der fuldkommen skjulte Kirkens oprindelige simple, men smukke Portal, og fra nu af blev denne Port Kirkens Hovedindgang. Heraf

1) Meddelelserne om dette Arbeide har Forfatteren deels af Randers Aviser fra de paagjældende Aar, deels ogsaa fra Hr. Muurmester Nørlem, som dengang arbejdede i Kirken og med megen Velvillie har givet Oplysninger om samme,

fulgte, at Partiet under Orgelet maatte gjøres frit for endeel af, hvad der hidtil havde tilpakket det; de lukkede Stole nærmest Gulvet borttoges, Spreckelsens Pulpitur støttedes ved Søiler i en Art Rococcostiil, Laugenes Liighaarer, der før havde hængt i det saakaldte Vaabenhuus under Orglet, fjernedes. Midtgangen udvidedes samt belagdes med Fliser, og nye Stolestader anskaffedes, til hvilke kun meget lidt af det gamle Materiale benyttedes. De gamle Stolestader vare i Rococcostiil og bemalede med mange Hjerter og barokke Indskrifter. Paa lignende Maade var den lille Forstue, som var dannet af Paneler, indenfor den nordlige Dør prydet. Den blev borttaget i 1827 ligesom Forstuen ved den da til-lukkede sydlige Indgang. Betydelige Udbedringer foretoges ved Kirkens Vinduer, flere fornyedes endog ganske. Det gamle Læsekammer i den vestlige Ende af det nordlige Sideskib nedbrødes, og den saakaldte „Knurrekiste“, som havde sin Plads her, og med hvilken Organisten ved de store Høitider drog omkring og spillede i Byen foran Dørene, maatte vige Pladsen for den nye Trappe, der førte til Pulpiturerne og Orglet. I det gamle Læsekammer stode ogsaa de tvende saakaldte „Lodbænke“ til at lægge Liig paa, og som bleve leiede i Hjemmet for 24 Skilling Stykket. Et nyt Læsekammer, der skulde tjene til Opholdssted for Præsten, før han gik paa Prædikestolen, indrettedes i den østlige Ende af det nordlige Sideskib. Daabscapellet i Korsarmen mod Syd forandredes til Skriftestol, og de aabne Stole i Choret, hvor Chordrengene havde deres Plads, fjernedes. Efter de førnævnte Kaart fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede at dømme, synes det, at denne Plads dengang blev benyttet til Skriftestole, hvilket altsaa maatte betragtes som en Levning fra den catholske Tid. Indtil 1827 fandtes et Pulpitur for de Menige af Byens Garnison i det nordlige Sideskib, hvilket nu borttoges, og istedetfor samme indrettedes Bænke til dem paa Gulvet under Spreckelsens Pulpitur. Skjøndt der saaledes allerede dengang yttrede sig nogen Bestræbelse efter at fjerne, hvad der fandtes i Kirken af mispydende Indbygninger, var man dog endnu altfor nænsom over disse, ja forøgede endog undertiden de ældres Tal. Hvad imidlertid meest maa beklages ved Istandsættelsen i 1826—27 er den fuldstændige Ligegyldighed, man viste for Bevarelsen af Epitaphier og Liigsteen, navnlig de sidste. Da Begravelserne skulde fyldes, udtog man alle Liig og Kister og

førte dem om Natten ud til en stor fælles Grav, der i dette Øiemed var opkastet paa den nye Kirkegaard udenfor Byen. Liigstenene bleve enten solgte eller atter nedlagte i Gulvet, men paa ganske andre Steder end hvor de oprindelig havde deres Plads. Intet Under er det derfor, at forholdsvis kun faa ere tilbage, og flere af disse ere tilmed saa slidte, at deres Indskrift enten slet ikke lader sig læse eller i alFald kun med megen Vanskelighed. For at Erindringen om det Tilbageblevne imidlertid ikke skal gaae ganske tabt, har Forfatteren søgt at samle Indskrifterne og vil her meddele dem, som det har været muligt at tyde.

Den ældste, tildeels læselige, Liigsten i Kirken ligger nu i Kong Hans's Capel og er over Magister Niels Adamsen, den 3die Præst efter Reformationen ved Slotskirken her i Byen fra 1559—87, og over hans Hustru Maren Willatzdatter. Beggens udhugne, men meget slidte Billeder staae paa Stenen, og under disse Indskrifterne¹⁾. Det synes heraf, at Niels Adamsen er kommen herind fra Tydskland; men ellers lader sig neppe udlede noget Andet angaaende ham, end at han er død i 1587. Indskriften under hans Hustrus Billede er derimod tydeligere og lyder:

„Randrusia sum nata ²⁾	38
Todslo orp(ha)na ducta	48
Per vitricum (r)ed(ucta)	52
Rursus do(mi) mari(tata) anno 1558	
8 Filiab., 1 filio ditata	64
Demum morte præve(n)ta	73
Hic per maritum humata.“ ³⁾	73

1) I Randers Raadhuusarchiv opbevares et Document, hvoraf det sees, at Kong Frederik d. 2den i 1567 gav Niels Adamsen „Vor och Kronens partt aff thiinden aff Galtten sogen“ til Hjælp til sin egen og de følgende Præsters Underholdning. I samme Brev tilsikkes Søren Kielsen, Præst ved St. Mortens Kirke, paa lignende Maade Tienden af Haslum (gl. Navn for Haslund) og Ølst Sogne.

2) Oversat: „I Randers er jeg født | 38
Faderløs ført til Todslo | 48
Ført tilbage af min Stedfader | 52
Derpaa gift hjemme Aar 1558 |
Begavet med 8 Døttre og 1 Søn | 64
Endelig bortrevet af Døden | 73
Jordet her af min Mand.“ | 73

3) De i Indskrifterne indklamrede Bogstaver og Tal mangle eller ere noget utydelige.

Tæt ved den nævnte Steen ligger en anden, hvorpaa følgende Indskrift:

„Herunder ligger erlig Mand Peder Mogensøn Skov forrige Raad(mand i Randers) som udi Herren hensov Aar 1647 den 20de¹) December i sin Alder 55 Aar med sine tvinde kjere Hustruer erlig og gudfrøgtige Sidfre Mas Dater af Gud bortkaldit Aar 162(1 den 9de December) oc afledede tilsammen 3 Søner oc 2 Døter, den (anden) hans Hustru Karen Rasmusdater af Gud bortkaldit Aar 1646 den 21de Feb. oc aflet tilsamen tvinde Søner. Gud opvecke dennom Alle til det efige Lif. Amen.

I det nordlige Sideskib findes en Steen, hvorpaa staaer:
„Mogens Mogensøn Schov²) oc hans Arvinger eier denne Stien. Anno 1639.“

Blandt de ældste Liigstene i Kirken hører ogsaa utvivlsomt en, der ligger i det sydlige Sideskib og har følgende ufuldstændige Indskrift:

„Under thenne Steen leger begravet salige Mand (Raa)dmænd Ped(er) (Pe)dersen som døde Aar 15 . . . . . Hustru Karen Hans Daaters . . . . . med deres Børn. Gvd giwe thenom en gl(e)delige Vpstandelse.“

Et andet Sted paa Stenen findes anført Navnet Karen Peders Dater. Efter Skrivemaade og Dragter at dømme maa Stenen henregnes til Frederik den 2dens Tid³); langt senere

1) Ifølge Stadfeldts Beskrivelse Pag. 130 skal Peder Mogensøn Skov eller Schov være død d. 23de Decbr. 1647. — I Storegade findes endnu det gamle Huus, som Raadmanden har bygget og vel ogsaa beboet, idet man her over Porten finder følgende Indskrift: „Spero dvm spiro sed spes mea vnica Christus, verbum Domini manet in æternum. (Oversat: „Jeg haaber, saa længe jeg aander; men mit Haab er ene Christus, Guds Ord varer i al Eviighed“). Peder Schov — Karen Rasmusdater. Anno 1642“

2) Ifølge Stadfeldts Beskrivelse, Pag. 128, blev en Mogens Skov Raadmand i Randers 1578 og døde d. 12te Aug. 1602. Rimeligviis er Stenen lagt efter dennes Død og af hans Arvinger.

3) Hos Stadfeldt findes ingen Raadmand Peder Pedersen nævnt, men derimod (Pag. 120) en Mand af dette Navn udnævnt til Borgemeester i Randers den 1ste Søndag i Juli Maaned 1584. Paa Liigstene er vel Slutningen af Fornavnet og Begyndelsen af Efternavnet noget udslidt og utydeligt, dog synes der temmelig sikkert ikke at kunne have staaet noget andet Navn, og har Peder Pedersen da

har en anden Familie formodentlig kjøbt Gravstedet; thi øverst paa Stenene findes indhugget Navnene:

P. N. Foppe — C. Ross.

1720.

Omtrent i Midten af det nordlige Sideskib findes en Steen med vel bevaret Indskrift, der lyder:

„B. — J. M. S.“

„Her ligger begravnen Mag. Hans Dinessøn Mossin som blev Sognepræst oc Provst i Randers — 1668 fød 37 død — Ao. 1711 samt hans første Hustru Mette Pedersd. Wendel fød Ao. — 45 død — 93. Forældre af 10 Børn.“

„Sub hoc Christi crucis signo.“

„Vivens vexatur vexatus moritur mortuus vincit¹⁾.“

„J. D. M.“

1696.

I Vaabenhuset ligger en Steen med følgende Indskrift:
 „Her under hviler den . . . . . Høiagtbare og Velfornemme nu hos Gud Sl. Niels Mortensøn fordem Borger og Priviligeret Farver for Randers 27 Aar og (troe Værge for denne Kirke i 12 Aar. Født paa Ingstrupgaard i Vendssysel Aar 1684) Døde 1746, 3die Februarus. Tilligemed sin . . . . . Hustrue Den Gud elskelige Matrone Sl. Christine Sophie Paulin Fød i Hadslund Præstegaard 1691 d. 3die Decbr. Døde Anno 17(71) d. (16de Mai) i hindis Alders . . . . . Aar og Enche Sædes . . . . . Aar (levede) begge udi 21 Aars meget Kjærlige Ægteskab. Gud Velsignede med 5 Børn, 4 Sønner og 1 Datter, som alle føren deres Salig Forældre udi Herren Hensovne, og tillige herunder begravne. Gud give Dem Allesammen en glædelig Opstandelse²⁾.“

ladet Stenen hugge, medens han endnu var Raadmand. I alle Tilfælde er det skeet i hans levende Live; thi Dødsaaet har aldrig været tilføiet.

1) Oversat: „Under dette Christi Korsets Tegn“.

„Medens han lever, pines han,
 piint dør han,
 død seirer han.“

2) Det Indklamrede mangler ganske paa Stenen, men er udfyldt efter Niels Mortensøns Epitaphium, der findes i det nordlige Sideskib, og hvis Indskrift næsten er lig lydende med Ligstenens.

Nederst paa samme Steen staaer:

„Gjør hvo du est os at boe imens Vi er paa Veye
I denne sorte Jordeboe og Gravens trange Leye
Omkast os ey Vor Hvilested fordi Vi ere døde
Men lad os sove der med Fred til Vi Vor Jesum møde.“

Endvidere en Steen, hvorpaa følgende Indskrift:
„Her under ligger begrafven erlig oc velacte Mand
Mads Pedersøn Essenbæk Borger oc Indvaner udi
Randers, som døde Anno 16.. den . . . . . hans Alder
vard . . Aar med sin . . . . . kjære Hustrue ærlig oc . . . . .
Qvinde Maren Jensdatter som døde Anno 16.. den . . . . .
hendes Alder vard . . Aar¹⁾.“

Blandt de ældre Liigsten har en foroven Afbildning af en Qvinde med en Mand ved hver Side. Indskriften nederunder er desværre næsten ganske udslidt, dog sees Stenen mulig at være lagt over en Eier og Eierinde af Steenalt og Ryumbaard, der ere døde i det 17de Aarhundrede, efter Stavemaaden at dømme formodentlig i dettes Begyndelse.

En ældre Liigsteen findes ligeledes over Niels Jespersen og trende Døttre, af hvilke den ene heed Maren Jespersdatter; men med Undtagelse af det sædvanlig anvendte Ønske om Opstandelsen er Skriften ulæselig.

Til de ældre Liigstene maa endnu henregnes en Steen i det nordlige Sideskib, som er uden al Indskrift, men i sin Tid har været fornyet med indlagte Metalplader, hvorpaa Indskriften da har været anbragt. Denne er den eneste i sit Slags i Kirken og formodentlig den samme Steen, som nævnes i et Dokument fra 1716, hvori Anders Sørensen Bay og Jens Sørensen Bay skifte mellem sig de Begravelsessteder i St. Mortens Kirke, der ved Arv ere dem tilfaldne. Stenen er i saa Fald lagt over Rasmus Bendtzon, Borger i Randers, som i 1635 lod Bent Hansens Epitaphium²⁾ istandsætte, og blev begravet i Choret tæt foran Altret. Bag Sidst-

1) Dødsaar og Datum have aldrig været udfyldte.

2) Bent Hansen laae begravet i den midterste store Gang, og hans Epitaphium hængte ligefor Begravelsen paa den sydlige Side af den øverste Pille paa Nordsiden, indtil det senere flyttedes, fordi man fandt, at det tog for megen Plads op paa det Sted. Af samme Grund fjernede man de yderste Sidepartier, hvorved det iøvrigt ret smukke Epitaphium af Træ i Renaissancestil leed ikke lidet. Det har nu sin Plads i det nordlige Sideskib.

nævnte var Borgemester Søren Simonsen, Altrets og Orglets Bygmester, begravet; hans aabne Begravelse fandtes endnu der i 1826, men blev da tilkastet som alle de andre.

Blandt de yngre Liigsteen har en følgende Indskrift:

„Her Under Hviler . . . . . Jens Von Hatten¹⁾ Som døde den 10 November 1771 Med sin Kjære Hustru Salig Maren D . . . . . Datter Aromberg, Som døde den 26 Januarii 1781 . . .“

I det nordlige Sideskib findes en Liigsteen over:

„Jørgen Nielsen Møller og Hustrue Kierstfline Andersdatter Schister udi Kjøbman Standen her i Randers.“²⁾

Endvidere findes Liigstene over:

„Rasmus Brok. 1752.“

„Sal. Hans Kirketerp — Sidsel Margrette Brock³⁾.“

„N. N. Krabale. K. J. D. 1758.“

„S. A. Bay — And Kragballe. C. N. Knabe.“

„Hans N. Bay — Mar. Stine Aarøe-Datter.“

„Søren N. Udbye⁴⁾ † 1790 — Maren Knudsdatter † 1772“

O. S. V.

Endelig skal nævnes en egen Art Gravskrift, der findes anbragt udenpaa det sydlige Sideskibs Muur, og som har holdt sig bedre end de mange Liigstene, man i sin Tid har tænkt sig saa vel forvarede. Her staaer ganske simpelt indridset i selve Muurstenene:

„Her leger Hans Groffve, som døde den 19 Febr. Anno 1576.“

Da Ligene vare udførte til Kirkegaarden i 1826—27, fyldtes Gravene med Gruus, der kjørted ind i Kirken paa Vogne. Den vestlige Hovedport var imidlertid neppe bred nok til at kjøre ind ad, og man hjalp sig da ved at hugge bort af dens Sider, hvilket endnu kunde kjendes i 1870, indtil de smaa Muurstenene bleve udtagne og erstattede af større.

1) Jens Von Hatten er vistnok den Mand af dette Navn, som var Raadmand i Randers i 1771. See Galthens Beskrivelse, Pag. 152, og Documenter i Raadhunsarchivet.

2) Videre Indskrift eller Aarstal synes aldrig at have været hugget, men af Fortegnelser over Kirkens Stole sees det, at Jørgen Møller har havt Stol i Kirken i 1751, og at han i 1789 har fæstet en lukket Pulpiturstol for sig og sin Kjæreste. Mulig dog her tales om to forskellige Mænd med det samme Navn.

3) Hans Kirketerp leiede Stol i Kirken til sine Tjenestepiger i 1741, Sidsel Brock til sig selv i 1735.

4) Søren Nielsen Udbye nævnes som havende havt Stol i Kirken i 1753.

De eneste Kister, der fik Lov til at blive i Kirken vare Amtsforvalter Keyls † 1714 og Hustrues Magdalena Sibilla Fabricia's, hvilke stode i et lille Aflukke ved Taarntrappen i den østlige Deel af det nordlige Sideskib. Endelig fortælles, at Enkemadame Knabe gav 100 Rbd. til Kirken for at hendes Mands Liig maatte blive staaende der, og skal det saaledes endnu findes paa sit gamle Sted, der siges at være i det sydlige Sideskib ligefor den i 1827 tilmurede Dør.

I Galthens Beskrivelse findes en udførlig Fortegnelse over Kirkens Epitaphier, og skal derfor her kun tilføies de enkelte, som ere anbragte, siden den nævnte Bog udkom. Indskriften paa det Ældste af disse, i det sydlige Sideskib tæt ved den nuværende Indgang lyder:

„Den skjøne Blomst visner,
Den modne Frugt falder,

Derom

Mindes Læseren ved denne Grav

Som

Giemmer Støvet af den værdige Olding

Høivelbaarne Fru Oberstinde

Fr. Sophia Magdalena von Folsach,

Fød

Paa Kieldkiærsgaard 1724

Gift

Paa Giesinggaard d. 20 Februar 1748

Med

Obersten af Infanteriet

Høivelbaarne Conrad von Bokkelman

Død

Uden Børn d. 22 Februar 1794

Og

Støvet af den blomstrende Pige

Hendes Søsterdatter

Høiædle og Velbaarne Frøken

Fr. Elisabeth Conradine Bokkelman

Von Albertin

De

Elskede hinanden med en Moders og Datters

Ømhed.

Deres Støv hviler her i een Grav

Deres Siele ere samlede hos Gud.“

Paa Sydsiden af Choret findes det tidligere omtalte Epitaphium over Eske Brok og Hustru, hvis Indskrift er følgende:

„Til Erindring
Om
Eske Brock
Til
Estrup og Wemmeltoft
Danmarks Riges Raad
Lehnsmand paa Dronningborg
Ædel trofast uforsagt
Fremmede han
Kongens og Fædrelandets
Hæder.
Han fødtes Aar MDLX
Han døde den XV Decemb. MDCXXV
Og hviler med sin Hustrue
Frue Christence Wiffert
Deres Søn Lavge
Og
Flere Slægtninger
Ved denne Kirkes søndre Mur.
Efterslægten
Satte dette Minde Aar MDCCCVII
Da det forrige var fortæret
Af Tiden.
Kirkens Værger have modtaget
Vederlag for dette Mindes
Bestandige Vedligeholdelse.“

Endelig findes paa Chorets Nordside et Epitaphium med følgende Indskrift:

„In memoriam viri optime meriti
M. Petri Estrup,
Primum per XV annos rectoris
scholæ publicæ Randrusiensis
dein per totidem annos pastoris
primarii huius ecclesie
Nat. d. XVII Octob. MDCCLVI
denat. d. XXXI Decemb. MDCCCXVIII.“¹⁾

1) Oversat: „Til Minde om den brave og fortjente Mand Magister Pe-

Epitaphiet, der bestaaer af en lille hvid Marmorplade, hvorpaa Præsten afbildes knælende ved et Alterbord, og udenom hvilket er en Indfatning af graasprængt Marmor, skal være hugget af Freund i Rom og opsat i Kirken nogle faa Aar efter Estrups Død.

Begyndelsen af dette Aarhundrede var ret Overkalkningens Tid, og i St. Mortens Kirke har Hvidtekosten endogsaa været i den Grad virksom, at end ikke Marmor- og Sandsteensepitaphierne bleve skaanede. Formerne sløvedes, og Indskrifterne bleve ulæselige; men Kalken dækkede dog for en lille Tid Skrøbelighederne bagved! Hist og her skinne imidlertid et og andet Minde fra ældre Tid igjennem. Saaledes fandt man i 1827 under Kalkningen et Billede af den korsfæstede Christus malet paa en lille Lem oppe over Chorbuen og vendende ind mod Kirken. Lemmen fjernedes, og Hullet bag samme tilmuredes; men mere ønskeligt havde det været, om man havde bibeholdt den smukke Tanke, at have et Crucifix just der, hvor det paa den nuværende store tomme Flade kunde gjøre saa smuk en Virkning.

Efterat den sidstnævnte Istandsættelse var tilendebragt, og havde kostet den betydelige Sum af omtrent 10,000 Rd., foretoges i en Række af Aar Intet af Betydenhed ved Kirkebygningen. I 1839 var Kalkhuset ved Chorets Nordside forfaldent og maatte derfor udbedres, det samme var tildeels Tilfældet Aaret efter med Cuorets Ydermuur¹⁾. For at hindre Træk forlangte Synet i 1845, at en Forhalle, en Art indre Vaabenhuus, skulde anbringes i Kirkens vestlige Ende under Spreckelsens Pulpitur. I 1850 opførtes den nuværende Skriftestol ved Chorets Nordside, efterat Kalkhuset var bleven nedbrudt. Beklageligt er det, man i en Tid, der ligger os saa nær, ikke forstod at give den nye Bygning et

---

ter Estrup, som først i 15 Aar var Rector ved den offentlige Skole i Randers, dernæst i ligesaa mange Aar første Præst ved denne Kirke. Fød d, 17de Octb. 1766, død d. 31te Decb. 1818.“

¹⁾ Ved et Besøg, som Christian den 8de og hans Dronning aflagde i Kirken den 23de Juli 1840, bemærkede Kongen nogle Revner i Chorets Muur og forlangte dem udbedrede, hvilket derfor ogsaa skete, skjøndt Synsmændene „ikke fandt dem farlige for Bygningens Fasthed.“

Udseende, der stod nogenlunde i Samklang med den øvrige Kirke. Skriftestolen byggedes vel i en Art Spidsbuestiil, men af smaa Muursteen, og indvendig er dens Loft og Vægge saa forsynede med Puds og Hvidtning, at den kun kan gjøre et høist eensformigt og kjedeligt Indtryk. Næste Gang, der foretoges noget af Betydning ved Kirken, var i 1862, da samtlige Vinduer modtoges en større Udbedring, der endogsaa strakte sig til de murede Piller i samme, af hvilke endeel fornyedes.

I 1864 udtalte Kirkesynet Ønsket om, at en større Istand-sættelse af Bygningens Indre foretoges; men deels paa Grund af de daværende Krigsforhold, deels paa Grund af Kirkens økonomiske Tilstand maatte Arbeidet indtil videre udsættes. Senere foranledigede Opførelsen af det herværende Hospitals-capel en yderligere Udsættelse, da begge Kirker jo ikke kunde være lukkede paa een Gang, og saaledes blev det først muligt at paabegynde Arbeidet den 24de Mai 1869¹⁾. Hvælvingernes meget forfaldne Tilstand, navnlig i det sydlige Sideskib, og de store Revner, der flere Steder fandtes i Murene, nødvendiggjorde ogsaa, at der da maatte tages fat uden Ophold og med Kraft. I flere af de ovennævnte Hvælvinger vare Ribberne knuste, saa deres Styrke var fuldkommen brudt; de maatte derfor skrues i Veiret i deres gamle Stilling og faststøbes med Cement. Kong Hans's Capel var forholdsviis den Deel af Kirken, der trængte haardest til Istandsættelse. De gamle Stræbepiller paa Capellets Sydside have neppe nogensinde været forsvarlige; thi Gavlen hænger ikke mindre end „11“ ud af Lod og har formodentlig gjort det i mange Aar. Ved Ombygning af Stræbepillerne maatte man derfor hindre, at Gavlen i Tidens Løb forskød sig endnu mere, og til yderligere Sikkerhed indlagdes et svært Jernanker gennem hele Capellets vestlige Muur fra Pillen i Midtskibet til den sydlige Ydermuur. Medens de ældre Stræbepiller have havt samme Brede i den betydelige Høide af omtrent 27 Alen, blev der givet de nye Piller større Brede forneden for derved at afgive fastere Støttepunkter for Capellet. Adskillige Udhugninger maatte foretages i Muurværket for paa

1) Før denne Tid var Arbeidet vel forberedt ved de store Stræbepiller paa Kong Hans's Capel, idet allerede tidligere Fundament til disse var lagt af Beton.

brøstfældige Steder at indsætte nye Steen i Forbindelse med de ældre. For tilfulde at kunne udføre dette Arbeide og eftersee alle Mangler bleve Kirkens indvendige Muurflader, Piller og Hvælvinger overalt afskrabede, ved hvilken Leilighed man da fandt de tidligere nævnte Kalkmalerier. Disse bleve da opriskede i deres oprindelige Farver og afgave tildeels Motiver til Kirkens øvrige Udsmykning. Murene og Hvælvingerne overstrøges med en Kalkfarve, der for førstnævntes Vedkommende lod Stenene med deres Forbinding skinne igjennem. Overalt ere Murene indvendig oprindelig fugede meget omhyggeligt, og har denne Omstændighed mulig medvirket til, at Enkelte tidligere have troet, at Murene i sin Tid have staaet uden Hvidtning, hvilket imidlertid neppe er rimeligt. For at give bedre Plads til Stolestadernes Anbringelse havde man i 1827 uskaansomt borthugget næsten alle Sokler paa Pillerne, hvorved disse vare meget misprydede, foruden at de kun altfor meget skjultes af Stolene. For at forhindre den ubeldige Virkning heraf ombyggedes Stolestaderne nu i Midtskibet og afsluttedes i lige Linie med Pillerne, saaledes at disses nu fornyede Sokler kom til Syne ud imod de nye Sidegange, der lagdes langs Pillerne istedetfor som før langs Ydermurene. Ved Sidstnævnte anbragtes da 3 Rækker Bænke foran hinanden, hvorved Sideskibene fik et langt friere Præg end hidtil. Hvad der imidlertid mere end noget Andet bidrog hertil var Fjernelsen af de stygge Pulpiturer, der tidligere fuldkommen umuliggjorde et frit Overblik. En Hovedforandring i Kirken var ogsaa Ombygningen af Forhallen. Denne, der før havde været meget lille og mørk, blev nu udvidet i østlig Retning til henimod de første store Piller og omgivet af forsvarlige Mure, der støttede det ovenover værende Orgel. Istedetfor Trappen, som før havde ligget i det nordlige Sideskibs vestlige Ende, anbragtes nu en ny Trappe imellem de nye Mure og umiddelbart fra Forstuen, hvorved den Støi, Chordrengene hidtil foraarsagede i Kirken, forebyggedes. Forhallen forsynedes med en ny Hovedindgang til Midtskibet og mindre Indgange til Sideskibene samt med et nyt Bjækelag med nedfaldende Lys, og det hele Parti ordnedes og bragtes i Samklang med den øvrige Deel af Kirken. I samme Øiemed tilføiedes Consoler under Spreckelsens Pulpitur, ligesom dette foroven fik en ny Gesims for bedre at forme sig med den

store Underflade af Orgelpulpitret. Indskriften paa Pulpitret, der tidligere havde sin Plads paa den nordlige Ende af samme, maatte nu, da Murene vare opførte, flyttes ind i de lukkede Stole og anbringes paa et af Skillerummene mellem samme. Det i 1827 opbyggede ydre Vaabenhuus borttoges, hvorved Kirkens gamle Portal med sine spidsbuede False atter kom tilsyne. Prædikestolen, der før havde været anbragt paa Nordsiden i Midtskibet, flyttedes til den modsatte Side og rykkedes een Pille tættere op imod Choret, hvorved Præsten slap for at faae det stærke Lys fra Syd lige imod sig. Alt Billedskjærerarbeidet paa Prædikestolen, Skranken i Kong Hans's Capel, Chorgittret og det ovennævnte Pulpitur blev omhyggelig rensed for de mange Lag Oliefarve, det Manglende tilføiet og Figurer og Fyldinger forsynede med Boning og Forgyldning. Selve Snedkerarbeidet ved samme maatte derfor males med Egetræes Farve ligesom Stolestaderne og Dørene m. m. Kun paa den ydre vestlige Hovedport samt paa Altret var det atter nødvendigt at male Billedskjærerarbeidet, og paa Døren anbragtes igjen Forgyldning paa de Steder, hvor den i Tidernes Løb var udslettet. Hvad Altret angaaer, som i arkitektonisk Henseende hører til Kirkens svageste Punkter, da kunde herved Intet udrettes af Betydenhed, dog borttoges en Christusfigur, der var slet udskaaret, anbragt meget smagløst øverst oppe i en Sky og omgivet af en Sol. Istedetfor Solen, der desuden var fordærvet af Tiden, blev et forgyldt Kors opsat. Ved denne Forandring blev man istand til nede fra Kirken at see den gamle Indskrift over Altret. - Epitaphierne underkastedes en gennemgribende Istandsættelse, hvortil mange af dem, som før sagt, trængte høiligen. Det Samme var Tilfældet med alle Lysekronerne og Lysearmene samt de 3 smaa Skibe, der hænge under Hvælvingerne. Læsekammeret, der før var i den østlige Ende af det nordlige Sidskib, borttoges, og istedetfor samme indrettedes et Læsekammer bag Skranken i Kong Hans's Capel. Denne rykkedes længere mod Syd, og de smagløse Tilsætninger, der skrev sig fra 1827, borttoges atter. Et Par nye Tavler med Fortegnelse over Kirkens Præster og Capellaner siden Reformationen bleve ophængte i Læsekammeret, da de tidligere Fortegnelser maatte bortfalde paa Grund af det ældre Læsekammers Fjernelse. Sidstnævnte stødte op til den Muur,

bag hvilken Amtsforvalter Keyl's og Hustrues Kister stode. Da den førnævnte Indgang fra det nordlige Sideskib til Forstuen ved Skriftestolen skulde aabnes, maatte Kisterne sænkes og bleve da anbragte i et dertil indrettet Rum umiddelbart under den nye Trappe, der nu fører til Forstuen. Ved Arbeidet stødte man tæt indenfor den oprindelige sydlige Indgang paa en Hvælving under Gulvet, i hvilken en stor Mængde Been laae uordentlig henkastede, saa dette endnu afgav et Beviis paa den hensynsløse Fremgangsmaade, man i 1827 brugte mod Begravelserne. Endelig blev af Vaabenbrødrene i det sydlige Sideskib opsat en Mindetavle for de i de slesvigske Krige Faldne. Tanken heri var sikkert smuk, Udførelsen vistnok mindre heldig.¹⁾

Den nu tilendebragte Istandsættelse af St. Mortens Kirke medtog et Tidsrum af 16 Maaneder, saa Gudstjenesten atter første Gang holdtes Søndagen den 31te Juli 1870. Dog manglede endnu dengang endeel af Orglets Opstilling, der først fuldførtes en Maanedstid efter. Omkostningerne ved Arbeidet beløb sig til omtrent 16,000 Rd., heri medregnet Orglets Ombygning samt en betydelig Udbedring af Kirkens Blytage, navnlig af Taget over det sydlige Sideskib, der ganske maatte omlægges, tildeels med nyt Materiale.

Det har ofte i den senere Tid været fremhævet, at mangt et historisk og arkitektonisk Minde er øjelaagt ved Aarhundreders Ukyndighed eller Hensynsløshed; lad da Nutiden værne med Kjærlighed om de Mindesmærker, Fortiden endnu har levnet os!

---

¹⁾ Forfatteren troer at skyld sig selv at udtale, at han ikke har havt nogen Deel i dette Monuments Anordning.